

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

Studijní program: Demografie

Studijní program: Demografie se sociální geografii

DOPADY EKONOMICKÉ KRIZE NA VÝVOJ PLODNOSTI VE STÁTECH EVROPSKÉ UNIE

THE IMPACT OF ECONOMIC CRISIS ON FERTILITY
IN EU MEMBER STATES

Renáta Chourová

Bakalářská práce

Praha 2013

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, pod vedením školitelky RNDr. Jiřiny Kocourkové, Ph.D., a že jsem všechny použité prameny řádně citovala.

Svoluji k zapůjčení této práce pro studijní účely a souhlasím, aby byla tato práce řádně vedena v evidenci vypůjčovateli.

V Praze dne 20. 5. 2013

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D. a Mgr. Ivě Kohoutové za odborné vedení této bakalářské práce a jejich konstruktivní připomínky a trpělivost. Díky patří také mé rodině a přátelům za jejich podporu a porozumění.

Dopady ekonomické krize na vývoj plodnosti ve státech Evropské unie

Abstrakt

Předkládaná bakalářská práce popisuje a porovnává vývoj ekonomických a demografických ukazatelů, které jsou zasazeny do kontextu působení ekonomické krize v Evropě. Pomocí metody shlukové analýzy bylo 27 členských států Evropské unie rozděleno do skupin podobných charakteristik a dále analyzováno na základě výsledků analýz za vybrané roky 2006 a 2011. Tyto roky byly určeny na základě předpokladu rozdílných hodnot ukazatelů před nastoupením a po hlavním dopadu ekonomické krize. Evropské země se od 60. let 20. století potýkají se snižováním úrovně úhrnné plodnosti až pod úroveň prosté reprodukce. Příčiny těchto projevů lze jen těžko pojmenovat, ale aspekty ovlivňující úroveň úhrnné plodnosti mohou být právě změny reprodukčních vzorců chování spojené s působením druhého demografického přechodu či měnící se ekonomické a politické podmínky v daných státech. Tak jako se liší úroveň úhrnné plodnosti v jednotlivých zemích Evropy, tak se liší i působení a zásahy jednotlivých států skrze rodinou a pronatalitní politiku za účelem podpory porodnosti.

Klíčová slova: ekonomické ukazatele, demografické ukazatele, ekonomická krize, Evropská unie, shluková analýza, rodinná politika

The Impact of Economic Crisis on Fertility in EU Member States

Abstract

The present bachelor thesis describes and compares the development of economic and demographic indicators within the context of the economic crisis in Europe. Using cluster analysis 27 European Union members have been divided into groups with similar characteristics. Moreover the countries were analysed based on results of cluster analysis covering selected years 2006 and 2011 which were selected by assuming of different values of parameters before and after the main impact of the economic crisis. European countries have been facing a decrease of total fertility rate below replacement levels from 60th of 20th century. It can be quite difficult to identify reasons of the above mentioned symptoms, but aspects affecting the total fertility level may be just changes in reproductive behaviour patterns associated with the impact of the second demographic transition and changing economic and political conditions in European countries. As there is a different total fertility level in various European countries we can see different interventions of local governments through a different pro-natal policy to encourage fertility.

Key words: economic indicators, demographic indicators, economic crisis, European Union, family policy, cluster analysis

OBSAH

Přehled použitých zkratk	7
Seznam tabulek	8
Seznam obrázků	9
1 Úvod	10
1.1 Zdroje dat	11
1.2 Metodika.....	12
1.2.1 Demografické ukazatele	12
1.2.2 Ekonomické ukazatele.....	13
1.2.3 Metoda shlukové analýzy	13
2 Období krize a vývoj reprodukčního chování	15
2.1 Diskuse nad literaturou.....	15
2.2 Ekonomická krize v r. 2008 a její působení na evropské země	17
2.3 Vývoj reprodukčního chování před krizí.....	20
3 Analýza provázanosti ekonomického a demografického vývoje	23
3.1 Shluková analýza za rok 2006	26
3.2 Shluková analýza za rok 2011	30
3.3 Porovnání výsledků analýz za rok 2006 a 2011.....	33
3.4 Propopulační opatření a záměry.....	36
4 Závěr	40
Seznam použité literatury	44
Přílohy	48

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ČSÚ	Český statistický úřad
EU	Evropská unie
EUR	Euro
HDP	Hrubý domácí produkt
IUD	Nitroděložní tělísko
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj

SEZNAM TABULEK

Tab. 1	Vybrané charakteristiky ukazatelů na základě výsledků shlukové analýzy za rok 2006	29
Tab. 2	Vybrané charakteristiky ukazatelů na základě výsledků shlukové analýzy za rok 2011	33

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1	Reálný hrubý domácí produkt na obyvatele v eurech, Evropská unie 27, 2001–2011	18
Obr. 2	Míra nezaměstnanosti, Evropská unie 27, muži a ženy, 2001–2011	20
Obr. 3	Úhrnná plodnost a průměrný věk matky při porodu, Evropská unie 27, 2002–2011	22
Obr. 4	Dendrogram zobrazující rozdělení zemí dle shlukové analýzy za rok 2006	24
Obr. 5	Dendrogram zobrazující rozdělení zemí dle shlukové analýzy za rok 2011	25
Obr. 6	Rozdělení států Evropské unie 27 dle shlukové analýzy za rok 2006	26
Obr. 7	Rozdělení států Evropské unie 27 dle shlukové analýzy za rok 2011	30

Kapitola 1

Úvod

Společnost je každodenně ovlivňována mnoha aspekty, ať už mluvíme o aktuálním společenském klimatu dané oblasti, politickém uspořádání či ekonomické situaci. Všechny tyto vlivy, ekonomické, politické či sociální jsou důležitým prvkem ovlivňujícím životní podmínky, kvalitu života lidí a v neposlední řadě mohou mít vliv na reprodukční chování obyvatelstva. Rozhodnutí o založení rodiny je čím dál více zatíženo neustálým bojem o finanční zajištění, majetkové zabezpečení, zlepšení pracovních pozic a to vše může vést k odsouvání rodičovství do vyššího věku nebo ke snížení počtu plánovaných dětí.

Pro Evropu bylo 20. století obdobím velkých výkyvů v reprodukčním chování obyvatelstva. Evropská populace byla svědkem změn jak v důsledku ekonomických událostí, jakými byla například Velká hospodářská krize ve 30. letech, tak politických a válečných konfliktů v podobě druhé světové války a nastoupení totalitního režimu v částech Evropy. Významným předělem v reprodukčních vzorcích obyvatelstva bylo rovněž působení druhé demografické revoluce, jež se v různých částech Evropy odlišovala jak průběhem, tak časováním. Všechny uvedené aspekty měly dopad na vývoj reprodukčních ukazatelů.

V této práci jsou diskutovány otázky, jakým způsobem mohou změny ekonomické povahy, jako je ekonomická krize, ovlivnit chování a vývoj plodnosti. Ekonomická nestabilita byla již v minulosti důvodem mnohých společenských a politických nepokojů, které působily na zvýšení nezaměstnanosti, zdražení běžných komodit, nemovitostí a dalších nepříznivých změn, vedoucích k rozsáhlým reformám. Dopady ekonomické krize na vývoj plodnosti v jednotlivých zemích se mohou lišit jak v rozsahu, tak v síle a projevu. K porovnání situace daných zemí slouží ekonomické i demografické ukazatele. Analýza těchto ukazatelů poskytne lepší náhled na možné souvislosti a vztahy mezi ekonomickou situací a aspekty reprodukčního chování.

Cílem práce je představit projevy a dopady ekonomické krize na vývoj plodnosti a jejich diferenci v různých částech Evropy. Studie si klade za cíl analyzovat proměny v intenzitě plodnosti v návaznosti na změny vybraných ekonomických ukazatelů. V úvodu práce jsou položeny dvě základní hypotézy, které jsou dále rozebírány.

První hypotézou je předpoklad, že hlubší ekonomická krize vede k většímu poklesu plodnosti, neboli že u uskupení států, ve kterých se projevilo zhoršení ekonomické situace lze rovněž sledovat negativní dopady na hodnoty demografických ukazatelů. Druhá hypotéza uvádí, že státy s rozvinutou rodinnou politikou zaznamenaly nižší pokles plodnosti v důsledku ekonomické krize. Na závěr jsou porovnávány reakce zemí s nízkou mírou úhrnné plodnosti a sledována jejich snaha tuto skutečnost zvrátit pomocí propopulačních a jiných opatření pomáhajících zlepšit podmínky pro zakládání rodiny.

Celý text je rozdělen do čtyř kapitol. První kapitola představuje úvod do problematiky, kdy podstatnou částí je vymezení cíle a hypotéz práce, spolu s představením zdrojů dat a metodiky, obsahující vysvětlení základních demografických a ekonomických pojmů a zvolených metod výpočtů. Následující kapitola je věnována teoretickému zarámování práce, jejíž součástí je diskuze s literaturou, která se zabývá tematikou ekonomické krize a vývojem plodnosti z různých pohledů. Plynulým navázáním je přistoupeno k podkapitole věnující se narušení stability z důvodu ekonomické krize a podkapitole vývoje plodnosti. Po těchto obecných teoretických pasážích následuje část věnovaná samotné analýze, která je založena na metodě shlukové analýzy, vytvořené pro dvě období - rok 2006 a 2011, tedy za rok před a po začátku působení ekonomické krize. V následující části pak dochází ke srovnání výsledků a přihlédnutí k možnostem rodinných politik reagovat na ekonomickou a demografickou situaci. V závěru práce jsou shrnuty nejdůležitější poznatky, k nimž práce v souladu s vytyčenými cíli a hypotézami došla.

1.1 Zdroje dat

Následující podkapitola se zabývá problematikou užitých zdrojů dat a komentuje jejich dostupnost a srovnatelnost společně s jejich kvalitou.

Hlavní zdroj dat, který je v práci využíván, je databáze Eurostat. Eurostat je statistický úřad Evropských společenství, který na svých webových stránkách poskytuje a pravidelně aktualizuje databázi obsahující velké množství statistických údajů týkajících se stavu a vývoje společnosti.

K analýze studované problematiky byla zvolena oblast zahrnující 27 států, které jsou v současné době členy Evropské unie (EU). Z této databáze byla čerpána data ekonomické

(ukazatel míry nezaměstnanosti dle věku, ukazatel reálného hrubého domácího produktu na obyvatele) i demografické povahy (úroveň úhrnné plodnosti, průměrný věk matky při porodu).

Data za ekonomické ukazatele pro zvolenou oblast byla vybrána od roku 2001 do roku 2011, jelikož ukazatel hrubého domácího produktu je k dispozici pouze do roku 2011. Toto desetiletí je zvoleno z důvodu lepší transparentnosti změn chování a následně porovnávání období před krizí a následně po krizi. Průměr 27 členských států za demografické ukazatele je k dispozici až od roku 2002. V práci bude tedy demografický vývoj představen, s přihlédnutím k této skutečnosti, od roku 2002.

Lze říci, že srovnatelnost dat je na velmi dobré úrovni, jelikož v průběhu vybraného desetiletí se nezměnila metodika, ani definice zvolených ukazatelů.

1.2 Metodika

Tato podkapitola je věnována popisu použitých metod a ukazatelů, které jsou v práci využity. Následující popis ukazatelů je přímo přejat z metodiky instituce Eurostat, jehož překlad je k dispozici na stránkách Českého statistického úřadu (ČSÚ).

1.2.1 Demografické ukazatele

Ukazatel úhrnné plodnosti

Ukazatel úhrnné plodnosti udává průměrný počet živě narozených dětí, které by se narodily jedné ženě, pokud by po celé její reprodukční období platily míry plodnosti podle věku z daného roku. Jedná se tedy o konečnou plodnost hypotetické generace, vypočtenou součtem měr plodnosti podle věku v daném roce (ČSÚ 2013a).

Ukazatel průměrného věku matky při porodu

Pro daný kalendářní rok je průměrný věk matky při porodu vypočten s využitím plodností podle věku jako vah. Vycházíme z obecného předpokladu, že reprodukční období je mezi 15. a 49. rokem věku. Při tomto způsobu výpočtu není průměrný věk ovlivněn specifickou strukturou obyvatelstva (počet matek v každé věkové skupině), je tedy vhodný pro geografická a časová srovnání (ČSÚ 2013a).

1.2.2 Ekonomické ukazatele

Ukazatel hrubého domácího produktu

Ukazatel HDP zahrnuje zboží a služby, které jsou na trhu (nebo by mohly být na trhu) a výrobky, které jsou produkovány vládními institucemi a neziskovými institucemi sloužícími domácnostem. Reálný HDP na obyvatele je počítán jako podíl reálného HDP a průměrného počtu obyvatel v daném roce (ČSÚ 2013a).

Často je používán jako ukazatel úrovně země, protože měří průměrný reálný příjem v dané zemi. Nicméně není dokonalým měřítkem ekonomického blahobytu, protože např. nezahrnuje neplacenou domácí práci, ani nebere v úvahu negativní dopady ekonomické aktivity jako např. poškozování životního prostředí (ČSÚ 2013a).

Ukazatel míry nezaměstnanosti

Míra nezaměstnanosti představuje nezaměstnané osoby jako procentní podíl z pracovní síly (aktivního obyvatelstva). Pracovní síla zahrnuje celkový počet zaměstnaných a nezaměstnaných osob. Nezaměstnané osoby jsou osoby ve věku 15 až 74 let, které byly:

- a) bez práce (nebyly zaměstnané) během referenčního týdne,
- b) jsou k dispozici pro nástup do práce, tzn., jsou připraveny pro výkon placeného zaměstnání nebo sebezaměstnání (zaměstnání ve vlastním podniku) před koncem dvou týdnů následujících po referenčním týdnu,
- c) aktivně hledající práci, tzn. podnikající aktivní kroky pro hledání placeného zaměstnání nebo sebezaměstnání (zaměstnání ve vlastním podniku) ve čtyřtýdenním období končícím referenčním týdnem, nebo kteří našli práci s pozdějším začátkem, tzn. max. v tříměsíčním období (ČSÚ 2013a).

1.2.3 Metoda shlukové analýzy

K rozdělení jednotlivých zemí, vstupujících do analýzy ekonomických a demografických poměrů, posloužila metoda shlukové analýzy. Dle Hendla (2009) vychází metody shlukové analýzy z potřeby analyzovat informace, které nám data nabízí a rozčlenit je do shluků. Toto rozčlenění je na základě podobnosti či rozdílnosti zkoumaných objektů. Díky tomuto členění nám vzniknou shluky, které jsou si svou strukturou podobné. V případě této analýzy metoda rozdělí dané evropské státy na shluky, které si jsou podobné z hlediska vybraných ekonomických i demografických ukazatelů.

Do shlukové analýzy vstupuje pět vybraných proměnných. Ukazatele demografické povahy jsou úhrnná plodnost a průměrný věk při porodu. Mezi ukazateli ekonomické povahy jsou pak

míra nezaměstnanosti dle pohlaví a úroveň reálného hrubého domácího produktu přepočteného na jednoho obyvatele za jednotlivé státy v eurech.

Shluková analýza má tři základní podmínky, které klade na výběr dat. První podmínkou je vzájemná nezávislost proměnných, druhým předpokladem k výpočtu analýzy je předpoklad stejné důležitosti vstupních dat (proměnných). Poslední podmínkou, kterou klade shluková analýza na vstupní proměnné je bezrozměrnost.

Pro splnění první z podmínek byla provedena korelační analýza. Mezi ukazateli míry nezaměstnanosti mužů a míry nezaměstnanosti žen byla prokázána středně velká závislost. Tento fakt je tedy třeba brát v úvahu a při interpretaci výsledků musíme postupovat velmi opatrně. Třetí podmínka, bezrozměrnost proměnných, byla vyřešena pomocí z-score.

S přihlédnutím k základním podmínkám shlukové analýzy byly nejprve vstupní proměnné standardizovány a dále byl proveden výpočet. Vzhledem k povaze zpracovávané analýzy bylo využito hierarchické metody shlukování v aglomerativním směru a Wardova metoda. Podle Hendla (2009) tato metoda ve většině případů dosahuje nejlepších výsledků. Wardova metoda je založena na optimalizaci homogenity uvnitř shluků. Hlavním kritériem je zde minimalizace ztráty informací. Jako míra podobnosti byly zvoleny čtverce euklidovské vzdálenosti (squared euclidean distance). Tato analýza byla provedena za vybrané roky 2006 a 2011. Analýze bere na vědomí, že v roce 2007 došlo v Evropské unii k rozšíření o státy Bulharsko a Rumunsko. Přesto jsou ale tyto země zahrnuty ve shlukové analýze pro rok 2006. Tyto roky byly vybrány na základě předpokladu, že výsledky shlukové analýzy před ekonomickou krizí budou odlišné oproti výsledkům ovlivněných průběhem hlavního působení ekonomické krize. Výstupy těchto dvou analýz pak slouží k porovnání jednotlivých států v rámci shluků a jejich případných změn, které se odehrály v období mezi lety 2006 a 2011.

K tvorbě map znázorňující výsledky shlukových analýz za roky 2006 a 2011 byl využit program ArcGIS 10, do něhož byla vložena data z databáze Eurostat a geografická podkladová mapa Světa společnosti ESRI, která byla dále upravována prvky softwaru ArcGIS 10 a přetransformována do evropského souřadnicového systému EUREF.

Kapitola 2

Období krize a vývoj reprodukčního chování

2.1 Diskuse nad literaturou

Cílem této podkapitoly je informovat o odlišných názorech na vztah mezi demografickým a ekonomickým vývojem. Následující text diskutuje nad pracemi zabývajícími se tímto tématem a hodnotí diferenciaci mezi nimi.

Mění se hospodářská a ekonomická situace byla vždy jedním z hlavních témat veřejného zájmu, z tohoto důvodu je vztah mezi hospodářskými podmínkami a mírou plodnosti v posledních letech často probíraným tématem. Jako jeden z mezníků můžeme označit rok 1798, kdy britský ekonom Thomas Robert Malthus (2008) svou teorii, tzv. populační zákon, ve kterém tvrdí, že populační růst je rychlejší než schopnost společnosti obstarat dostatečné množství zdrojů obživy. Lze říci, že již v 18. století si vědci uvědomovali vzájemnou provázanost mezi ekonomickým a demografickým vývojem. Můžeme tedy předpokládat, že jistá omezení v hospodářském rozvoji vedou ke změnám v reprodukčním chování, ať už mluvíme o odkladu rodičovství do pozdějšího věku, či úplný odklad rodičovství (Kreyenfeld, Andersson aj. 2012). Jako příklad nám může sloužit vývoj ukazatelů plodnosti po roce 1980 (respektive poklesu míry plodnosti a jejího odkladu do vyššího věku). Potencionální příčina poklesu může být právě ekonomické povahy, nicméně důležitým faktorem jsou změny v reprodukčním chování obyvatelstva. Ženská emancipace, požadování genderové rovnosti, jak na pracovních trzích, tak ve společnosti, možnost plánování rodičovství v souvislosti s užíváním hormonální antikoncepce a daleko efektivnější zavádění nitroděložního tělíska (IUD), to vše jsou důležité znaky, které přispěly k dlouhodobému snížení plodnosti (Lesthaeghe 2010). Sobotka (2008) však diskutuje mnohostranný charakter a definici druhého demografického přechodu a jeho působení u různých sociálních skupin, kdy mohou vznikat dvě protichůdné dráhy vývoje reprodukčního chování.

MacDonald (2000) se zabýval nízkou plodností ve vyspělých zemích a zkoumal rovnocennost pohlaví a možnosti uplatnění se v různých zaměstnaneckých institucích. Z jeho

výzkumu vyplývá, že v zemích, kde jsou ženám jako jednotlivcům poskytnuty pracovní příležitosti velmi blízké mužským možnostem, je plodnost nižší, než v zemích, kde stát bere na vědomí rodinu jako instituci. S touto tezí se ale neslučuje názor Thévenona (2009) který tvrdí, že větší zapojení žen do pracovního procesu a zvyšování jejich plodnosti nemusí být protichůdné. Toto tvrzení dokazuje na datech za země OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj) z roku 2005, kde nejvyšší míru zaměstnanosti mají země s nejvyšší mírou plodnosti. Toto tvrzení ale podle Neyera (2009) neplatilo vždy. V polovině 70. let 20. století, země s vysokou mírou účasti žen na trhu práce, vykazovaly nízkou úroveň plodnosti. Tento stav se ale obrátil v 90. letech. Současná generace mladých žen nepočítá plně s podporou muže jako živitele rodiny a současně již není muž jediným živitelem rodiny. Zlepšování ekonomické situace a lepší platové ohodnocení vidí dnešní společnost jako příležitost k vylepšení životní úrovně a možností s ní spojených. Jako jeden z důsledků tohoto procesu lze považovat snížení plodnosti právě ve věkovém intervalu 20 až 25 let a přesouvání těžiště vyšší plodnosti do pozdějšího věku. Projevy hospodářských změn, jakými jsou například vyšší nezaměstnanost či navyšování životních nákladů, tak mohou být pro uvědomělé a zodpovědné obyvatele překážkou v založení rodiny. Příčin a jejich důsledků, pokud mluvíme o ekonomických dopadech na vývoj plodnosti, je velké množství. Ukázkou nám mohou být i politické zásahy do této problematiky. Během komunistické éry byla vysoká míra úhrnné plodnosti mimo jiné spojována s vysokou mírou účasti žen na trhu práce. Po pádu komunistických režimů se pak ale tento trend zcela obrátil (Neyer 2009).

Ať už na tuto problematiku hledíme z ekonomického přístupu k plodnosti, či z pohledu změn, které nastaly v rámci projevů druhého demografického přechodu, vidíme, že obrovským ovlivněním plodnosti byla právě emancipace a následné změny v zaměstnaneckých poměrech a genderové politice (Kreyenfeld, Andersson aj. 2012).

Přes všechna tato zjištění, ale Sobotka (2010) upozorňuje na velké rozdíly v reprodukčním chování podle věku, sociálních skupin, profesního postavení, či náboženského vyznání. Tyto kulturní aspekty jsou významným faktorem působícím na reprodukční chování obyvatelstva. Jak zde již bylo zmíněno, emancipace a touha žen po rovnocenném postavení na pracovním trhu může negativně ovlivnit míru plodnosti, či posunout rodičovství do vyššího věku. Negativní dopady na vývoj plodnosti, které zde byly uvedeny, ale neplatí podle Friedmana, Hechter a Kanazawí (1994) na všechny sociální a profesní skupiny. Podle jejich výzkumu je dokonce možné, že při nepříznivé ekonomické situaci a hospodářských problémech, kdy se prohlubuje faktor nezaměstnanosti a zhoršených podmínek, může plodnost ve slabších sociálních skupinách růst. Státní podpora a příspěvky na dítě mohou být dostatečnou kompenzací nedostatku finančních prostředků slabších sociálních skupin. Kurkin a Šídlo (2012) zdůrazňují,

že území jednotlivých zemí je integrováno i politicky. Rodinné a sociální politiky tak mohou mít důsledky na formování demografických procesů v jednotlivých státech. Podobné tématice se věnují například Hellerstein a Morrill (2011), Tölke a Diewald (2003).

2.2 Ekonomická krize v r. 2008 a její působení na evropské země

Následující podkapitola se věnuje pojmu ekonomická krize v souvislosti s působením na evropský kontinent. Podstatnou částí bude představení vývoje vybraných ekonomických ukazatelů za zvolené státy v období od roku 2001 do roku 2011.

Ekonomická krize neboli recese nastává, pokud hrubý domácí produkt (dále HDP) klesá dvě po sobě následující čtvrtletí (ČSÚ 2013b). V době recese dochází k výrazným změnám ekonomických ukazatelů, jako jsou například ztráty na vytvořeném HDP či růst míry nezaměstnanosti (Sojka, Konečný 1998). Tyto změny mohou mít podstatný vliv na řadu procesů. Proto je tato kapitola věnována popisu ekonomického vývoje v průběhu zvoleného desetiletí pro zarámování demografického vývoje do celkového ekonomického kontextu, kterému se dále věnuji v podkapitole 2.3.

V roce 2008 zasáhla recese země Evropské unie 27 pouze stopově. Ve většině zemí tohoto společenství se výše zmíněný proces projevil až v posledním čtvrtletí roku 2008. Recesi však v rámci roku 2008 zaznamenaly země Estonsko, Irsko, Lotyšsko, Dánsko, Itálie a Švédsko (Karpová 2010). Plně se ekonomická krize projevila v roce 2009, dopady jsou viditelné na změně výše HDP (Obr. 1). Působení a dopady ekonomické krize lze rozdělit do několika fází (Příloha 3, Obr. 1).

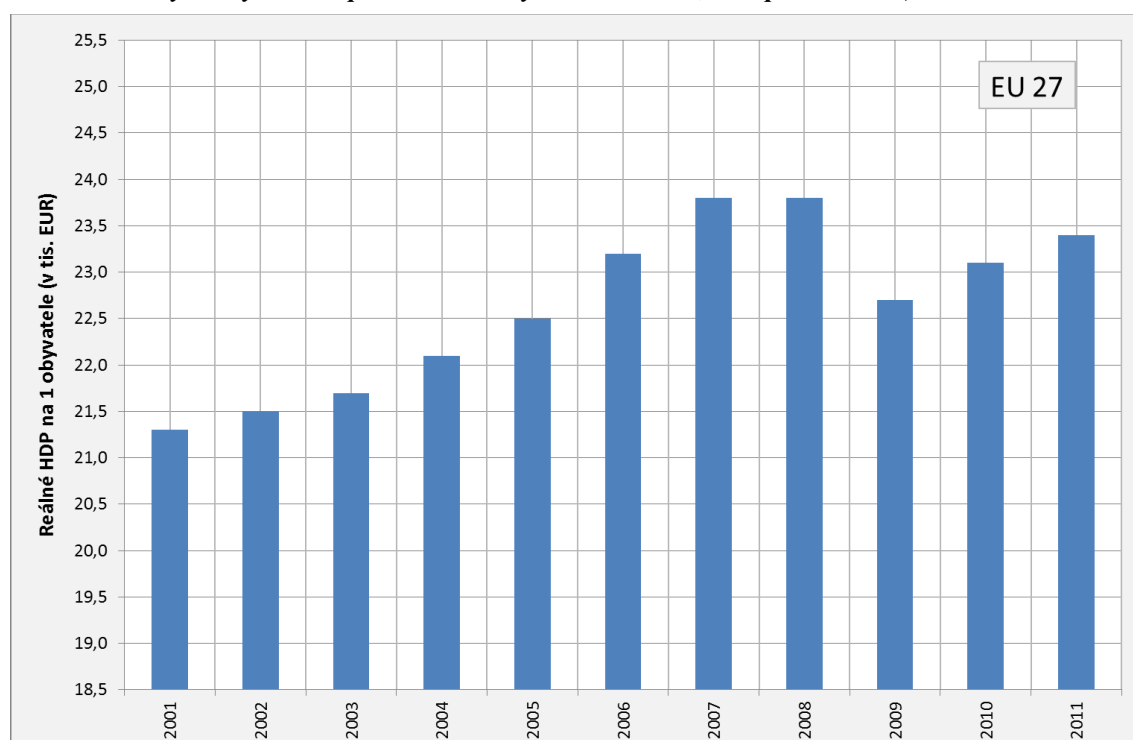
Evropa jako kontinent udávala svou dynamikou a rychlým technickým a ekonomickým vývojem směr okolnímu světu v 19. století. Tato pozice evropského kontinentu byla umocněna existencí koloniálního světa, který byl zdánlivě nevyčerpatelným zdrojem surovin a často i levné pracovní síly. Tyto zdroje, ve spojení s probíhající průmyslovou revolucí, vedly k prudkému růstu životní úrovně jednotlivých evropských zemí. Tehdy začal proces, který (s výjimkou dvou světových válek a hospodářskou krizí 30. let 20. století) by se dal charakterizovat jako rychlé a permanentní bohatnutí jedné části světa na úkor jiných území (Kráš 2011).

Přesto se ale v následujících letech dostala Evropa do prohlubujících se finančních problémů. Přes účelová spojení ekonomik jednotlivých evropských zemí, jako je například dnešní Evropská unie, započal proces zadlužování evropských zemí, jenž vyvrcholil v roce 2007 světovou krizí. Následky této situace mohou být vyšší nezaměstnanost a pokles hodnot ukazatele HDP. Dle Žídky (2007) jsou nutné reformy, jejichž podstatou je deregulace

hospodářství jako celku ale i jejich dílčích trhů. Je ale velmi obtížné udržovat sociální státy s přerozdělovacími programy, zásahy do trhů a regulacemi, aniž by se tyto zásahy projevíly na ekonomické výkonnosti daných států. Židek (2007) tvrdí, že pokud chceme udržet charakter sociálního státu, musíme předpokládat nižší ekonomickou výkonnost a vyšší nezaměstnanost.

Vývoj ekonomické situace na evropském kontinentu lze demonstrovat na příkladu HDP a míry nezaměstnanosti, zkoumané jako průměrná hodnota dvaceti sedmi členských zemí Evropské unie.

Obr. 1 – Reálný hrubý domácí produkt na 1 obyvatele v eurech, Evropská unie 27, 2001–2011

Zdroj: Eurostat, 2013a.

Od roku 2001 byl zaznamenán růst HDP, který vzrostl z počáteční hodnoty 21 300 EUR na obyvatele na 23 800 EUR na obyvatele (2007), kdy dosáhl vrcholu (Obr. 1). V roce 2008 však již hodnota ukazatele stagnovala, zachovávala stejnou hodnotu jako v roce 2007. V následujícím roce (2009) ukazatel prudce poklesl na hodnotu 22 700 EUR. Lze předpokládat, že důvodem je výše zmíněný rozvoj ekonomické krize, jež je důsledkem finanční krize, která započala v roce 2007 v USA a následně s různým časovým zpožděním zasáhla evropský kontinent. Vliv krize na ukazatel HDP je tedy možné pozorovat s opožděným efektem (až okolo roku 2009), jelikož její vývoj byl v různých částech světa odlišný (Rose, Spiegel 2009). Navzdory prudkému poklesu hodnoty v roce 2009 došlo k lehkému navýšení ukazatele v roce 2010 (23 100 EUR). Po roce 2009 je tedy patrný konstantní nárůst hodnoty HDP až do roku 2011, kdy byla zaznamenána HDP ve výši 23 400 EUR.

Podobný trend vývoje hodnot můžeme sledovat i u ukazatele míry nezaměstnanosti (Obr. 2). Tento ukazatel je však diferencován na základě pohlaví. V roce 2001 bylo možné pozorovat největší rozdíl mezi ukazateli míry nezaměstnanosti mužů (9,6 %) a míry nezaměstnanosti žen (7,7 %) ve zvoleném desetiletí. Po následující tři roky docházelo k mírnému růstu hodnot a v roce 2004 se tento růst zastavil na hodnotách 8,6 % (muži) a 10,1 % (ženy). Pokles hodnot bylo možné sledovat až do roku 2008, kdy dosahovala míra nezaměstnanosti mužů 6,7 % oproti 7,6% nezaměstnanosti žen. Od roku 2009 lze již pozorovat opětovný nárůst podílu nezaměstnaných a to až do konce sledovaného období (2011). Od roku 2009 do 2010, bylo možné pozorovat vyšší hodnoty ukazatele míry nezaměstnanosti mužů (9,1 %) oproti hodnotám míry nezaměstnanosti žen (8,9 %). Vývoj je zakončen v roce 2011 opětovným zvýšením míry nezaměstnanosti žen na hodnotu 9,8 % a pokles stejného ukazatele zjišťovaného u mužské populace na 9,6 %.

Ačkoliv byl po roce 2008 zaznamenán prudký nárůst míry nezaměstnanosti mužů i žen, maximální hodnoty sledované v tomto období nepřevýšily hodnoty z roku 2004. Je pravděpodobné, že jeden z důvodů prudkého navýšení míry nezaměstnanosti po roce 2008 bylo právě působení ekonomické krize. Je však důležité si uvědomit, že maximální hodnoty sledované v tomto období nepřevýšily hodnoty zaznamenané v roce 2004.

Po roce 2008 došlo k významným změnám ohledně diferenciací ukazatele míry nezaměstnanosti mezi pohlavími. Do roku 2008 bylo možné pozorovat poměrně výrazné rozdíly v podílu nezaměstnaných žen a mužů. Tento trend se však po roce 2008 změnil a hodnoty měr nezaměstnanosti mužů a žen se téměř vyrovnaly. Vysoká míra nezaměstnanosti mužů i žen může působit negativním vlivem na sféru plánování rodičovství a touhu zakládat rodinu.

Obr. 2 – Míra nezaměstnanosti, Evropská unie 27, muži a ženy, 2001–2011

Zdroj: Eurostat, 2013b.

Propojenost celé světové soustavy, finanční i hospodářské je na takové úrovni komplexity, že hodnocení a analyzování jednotlivých faktorů a příčin vzniku této krize je velmi komplikované (Lungová 2011). Vysvětlení finančních krizí bývá ale často položeno na základech měnových excesů. Hlavní příčinou a zároveň počátkem současné krize může být právě velký boom nemovitostí v roce 2007 ve Spojených státech amerických, který vedl k neklidu na finančních trzích (Taylor 2008). Předpokládá se, že místem vzniku a místem odkud pak krize skrze různé finanční a skutečné kanály (zahraniční obchod) postupovala do jednotlivých zemí, byly právě Spojené státy americké. Příčiny, intenzita projevů krize i časování se tedy mohou v jednotlivých zemích lišit (Rose, Spiegel 2009).

2.3 Vývoj reprodukčního chování před krizí

V návaznosti na předchozí podkapitolu se tato část věnuje demografickému vývoji a stručnému nastínění vlivu působení druhého demografického přechodu v Evropě. Je nutno vzít v úvahu odlišnosti ekonomického a demografického systému - ekonomický cyklus má proměnlivost v relativně krátkém časovém intervalu, naproti tomu demografický (reprodukční) cyklus nezaznamenává změny stejnou rychlostí a jeho proměny jsou výsledkem spíše vývoje dlouhodobého.

Stěžejní změnou v chování a charakteru reprodukčního chování společnosti byl mimo jiné nepochybně nástup druhého demografického přechodu. Teorie druhého demografického přechodu je spojena s růstem individualismu, změnami v hodnotovém měřítku a změnou životního stylu. Jako důsledky těchto změn můžeme považovat například změnu intenzity plodnosti, či zvyšování průměrného věku matky při narození zejména prvního dítěte (van de Kaa 2002). Nezanedbatelným novým prvkem této doby je také rozšíření užívání hormonální antikoncepce, či umělého přerušení těhotenství, nebo také dřívější sexuální zkušenosti (Lesthaeghe 2010).

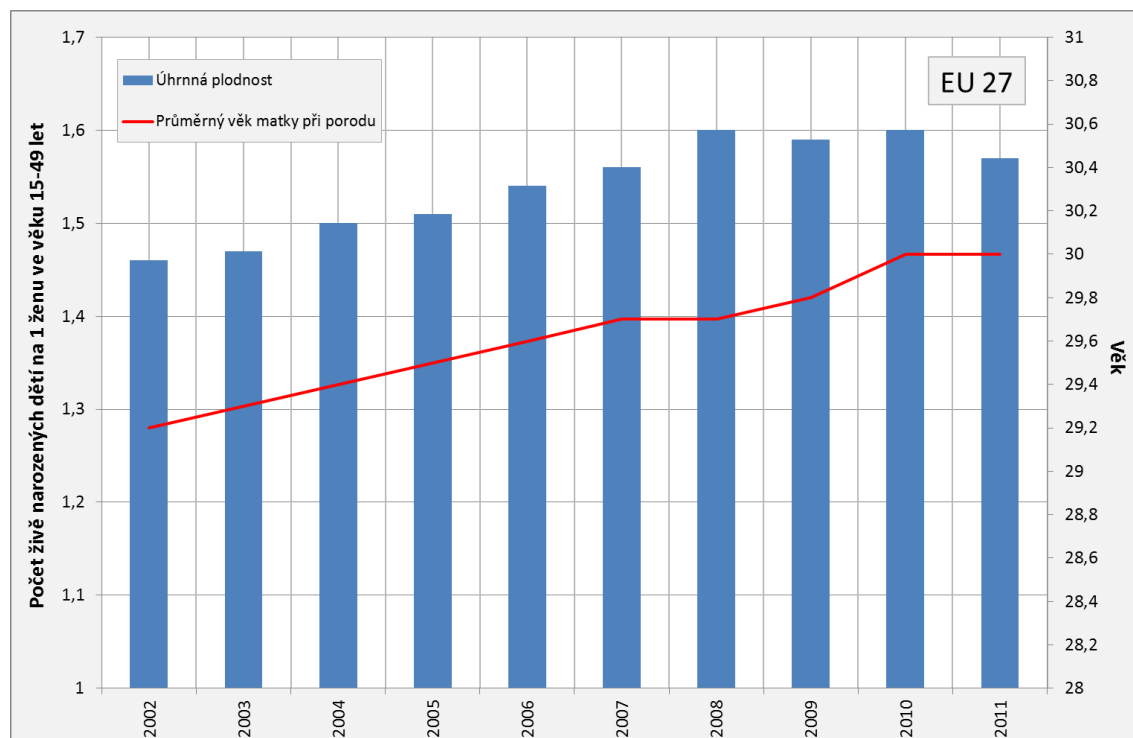
Antikoncepce se tak z prostředku k zabránění nechtěného početí stala prostředkem k uvědomělému plánování založení rodiny (Tietze 2004).

Růst životní úrovně, zlepšení zdravotnické péče a další socioekonomické faktory přispěly k růstu střední délky života při narození, jehož důsledky pak vedou k demografickému stárnutí populace.

Ačkoliv docházelo ke snížení intenzity plodnosti, podíl dětí narozených mimo manželství se zvyšoval. Všechna tato fakta pozměnila pohled na institut rodičovství. Založení rodiny, dříve hlavní cíl a smysl života, se stal pouhou alternativou. Rozhodnutí stát se rodičem již nebylo tak striktně založeno na společenské nutnosti, ale bylo výslednicí mnohého promýšlení a plánování s důrazem na ekonomickou a sociální situaci daného páru (van de Kaa 2002)

Dlouhodobý trend poklesu úhrnné plodnosti je ve vyspělých zemích pozorován od poloviny 20. století, ale jeho časování a průběh se v jednotlivých státech liší. Je zřejmé, že rozdílný nástup druhého demografického přechodu je ovlivněn nestejnou socioekonomickou, společenskou i politickou situací daných zemí. Výraznější pokles úrovně plodnosti nastoupil v 60. či 70. letech 20. století ve většině zemí západní Evropy a postupoval dále do jižní a později do východní Evropy. Průběh poklesu byl tím prudší, čím později v čase započal (Vítková 2011). Kurkin a Šídlo (2012) uvádí, že ačkoliv vyspělé země vykazují relativně stabilní reprodukční režim (nízké intenzity plodnosti a úmrtnosti), existuje prostorová variabilita zejména v souvislosti s poklesem plodnosti pod úroveň 2,1. Podle obou autorů může tedy Evropa sloužit jako modelové prostředí, kde jsou viditelné rozdíly v reprodukčním chování mezi jednotlivými oblastmi.

Vývoj reprodukčního chování na evropském kontinentu lze demonstrovat na příkladu vývoje úhrnné plodnosti a průměrného věku matky při porodu, zkoumaného jako průměrná hodnota dvaceti sedmi členských států Evropské unie (Obr. 3).

Obr. 3 – Úhrnná plodnost a průměrný věk matky při porodu, Evropská unie 27, 2002–2011

Zdroj: Eurostat, 2013c.

Ukazatel úhrnné plodnosti i průměrného věku matky při porodu zaznamenal nejnižší hodnotu sledovaného období v roce 2002, jak ukazuje hodnota úhrnné plodnosti (1,46 dětí na jednu ženu) a průměrný věk matky při porodu (29,2 let). V následujících letech docházelo k pozvolnému navyšování hodnot obou ukazatelů, a to až do roku 2007. V roce 2008 stagnoval růst průměrného věku matky při porodu (29,7 let), oproti tomu je zaznamenáváno narůstání hodnot ukazatele úhrnné plodnosti (1,6 dětí na jednu ženu). Lze tedy říci, že situace v roce 2008 byla z hlediska hodnot jednotlivých ukazatelů velmi příznivá.

Po roce 2008 kolísaly hodnoty úhrnné plodnosti kolem 1,6 dětí na jednu ženu s výraznějším poklesem zaznamenaným pouze v roce 2011 (1,57 dětí na jednu ženu). Případné dopady ekonomické krize na úroveň úhrnné plodnosti nejsou z těchto dat ještě patrné, jelikož v tak krátkém časovém období se změny hodnot nestihly zcela projevit.

Možnými důsledky působení ekonomické krize může být také navyšování průměrného věku matky při porodu. Tento ukazatel se od roku 2008 kontinuálně navyšoval až do roku 2011, kdy se zastavil na 30. roce života matky.

Kapitola 3

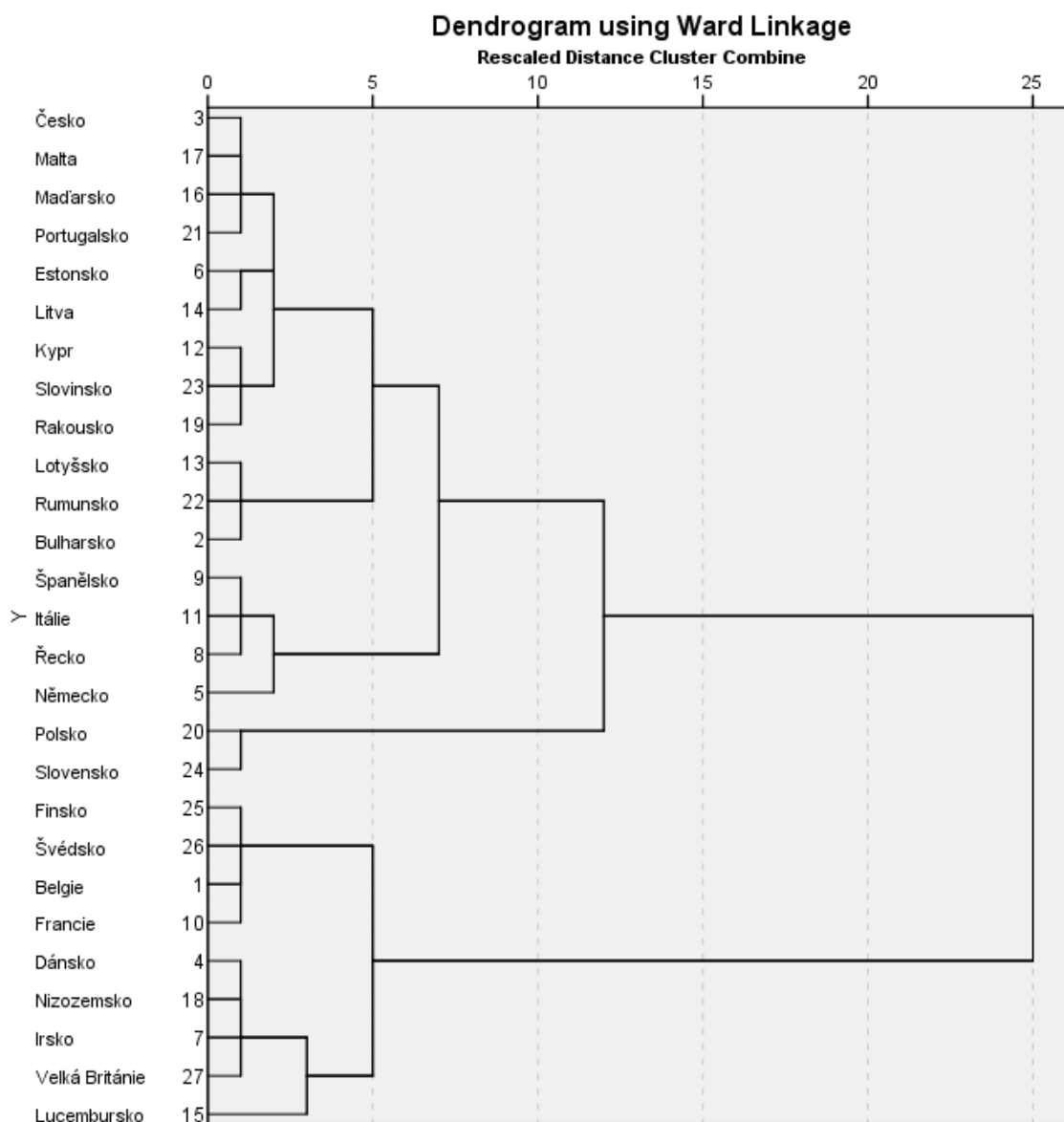
Analýza provázanosti ekonomického a demografického vývoje

Pro rozdělení států Evropské unie s ohledem na ekonomické i demografické trendy, byla zvolena metoda shlukové analýzy, jež je těžištěm celé této práce. Cílem této kapitoly je rozčlenění zemí do shluků na základě výsledků zvolené metody, do které vstupují následující ukazatele:

- Úhrnná plodnost,
- Průměrný věk matky při porodu,
- Reálný hrubý domácí produkt na obyvatele v eurech,
- Míra nezaměstnanosti mužů,
- Míra nezaměstnanosti žen.

Na základě výsledků zvolené metody shlukování a jejich názorného zobrazení pomocí dendrogramu byl vyhodnocen optimální počet shluků jako čtyři (Obr. 4 a Obr. 5) .

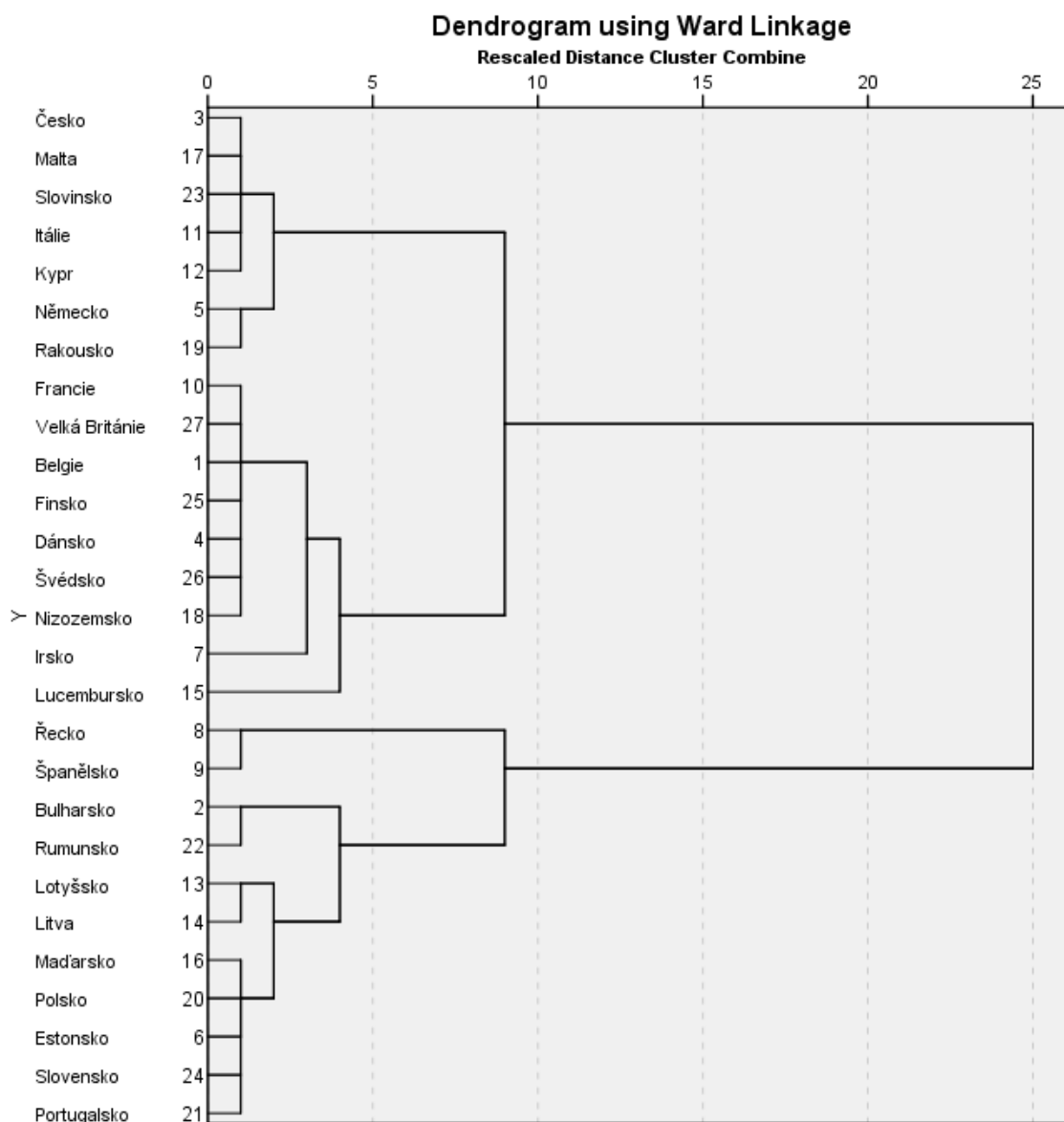
Obr. 4 – Dendrogram rozdělení zemí dle shlukové analýzy 2006

Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c, vlastní výpočty.

Shluková analýza byla provedena za rok 2006, seznamující nás se stavem před krizí, a za rok 2011, zastupující období po nastoupení krize.

Obr. 5 – Dendrogram rozdělení zemí dle shlukové analýzy 2011

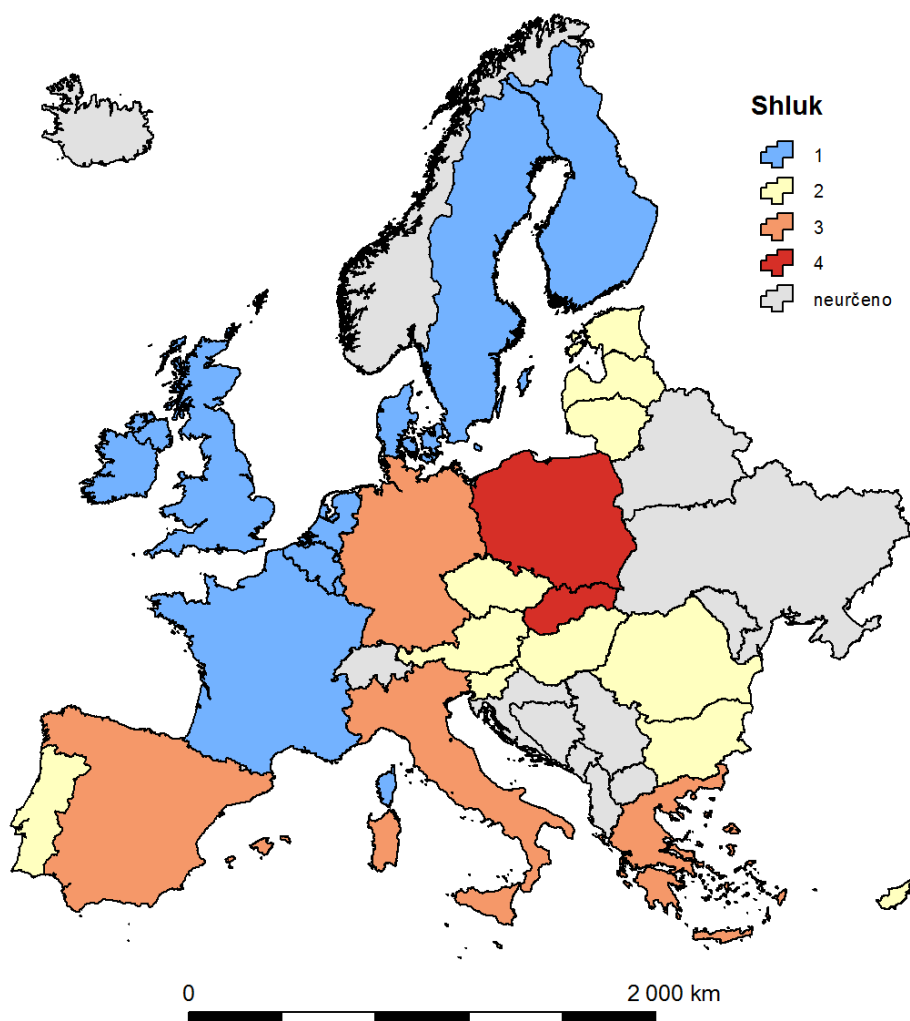
Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c, vlastní výpočty.

Je důležité si uvědomit, že projevy a dopady krize nejsou v roce 2011 konečné a tento rok je proto brán pouze jako porovnávací s obdobím před nastoupením krize. Pro lepší čitelnost analýz byly výsledky převedeny do map.

3.1 Shluková analýza za rok 2006

Při shlukové analýze za rok 2006 byly rozčleněny všechny státy EU 27 dle jejích výsledků (Obr. 6) a dále charakterizovány podle ukazatelů vstupujících do procesů. Pro lepší čitelnost výsledků jsou pak ukazatele popsány z hlediska vybraných statistických ukazatelů (rozpětí, minimum, maximum, průměr).

Obr. 6 – Rozdělení států Evropské unie 27 dle shlukové analýzy za rok 2006

Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c, vlastní výpočty, vlastní tvorba.

Shluk 1

Charakteristika:

- nejvyšší úroveň úhrnné plodnosti
- nejvyšší úroveň HDP
- nejnižší hodnoty míry nezaměstnanosti dle pohlaví

Do tohoto shluku náleží devět zemí (Belgie, Dánsko, Irsko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko, Finsko, Švédsko, Velká Británie).

Průměrná úhrnná plodnost je v tomto uskupení nejvyšší, což dokazuje hodnota 1,82 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Hodnoty ukazatele se pohybují od minima 1,65 dětí na jednu ženu (Lucembursko) k maximu 1,98 dětí připadajících na jednu ženu (Francie). Maximální průměrný věk matky při porodu v rámci celé analýzy, spadající do tohoto shluku lze pozorovat v Irsku (31,2 let). Naopak minimální hodnotu ukazatele ve shluku lze připsat Velké Británii (29,2 let).

Státy vykazují nejvyšší hodnoty reálného HDP, jehož průměrem je 37 044 EUR na obyvatele. Průměrná míra nezaměstnanosti mužů je nižší (5,7 %) než míra nezaměstnanosti žen (6,6 %), přesto je ale její hodnota nejnižší v porovnání se zbylými shluky. Shluk 1 vykazuje nejnižší průměrnou míru nezaměstnanosti i u žen, tedy 6,6 %, přičemž minimální hodnotu lze pozorovat v Irsku (4,3 %).

Shluk 2

Charakteristika:

- nízká úroveň úhrnné plodnosti
- nízké hodnoty průměrného věku matky při porodu
- nízké hodnoty míry nezaměstnanosti dle pohlaví
- nízká úroveň HDP

Shluk 2 je nejpočetnějším shlukem celé shlukové analýzy 2006, do něhož bylo přiřazeno celkem dvanáct zemí EU 27 (Bulharsko, Česko, Estonsko, Kypr, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Malta, Rakousko, Portugalsko, Rumunsko, Slovinsko).

Toto uskupení vykazuje hodnotu průměrné úhrnné plodnosti 1,37 dětí připadajících na jednu ženu ve fertilním věku. Minimální hodnotu tohoto ukazatele lze sledovat shodně v Litvě a ve Slovinsku (1,31dětí na jednu ženu). V rámci celé analýzy je v tomto shluku pozorováno absolutní minimum průměrného věku matky při porodu, tedy 26,1 let, a to v Bulharsku. Průměr tohoto ukazatele v rámci shluku je 28,45 let. Průměrná hodnota reálného HDP je v tomto

uskupení 11 833 EUR na osobu. Průměr míry nezaměstnanosti žen se ve shluku 2 pohybuje okolo 7 % a její maximální hodnota je 9,4 %.

Shluk 3

Charakteristika:

- nejvyšší hodnoty průměrného věku matky při porodu

V tomto shluku jsou zastoupeny čtyři země (Německo, Řecko, Španělsko, Itálie).

Nejvyšší průměr ukazatele průměrného věku matky při porodu v rámci celé analýzy se zastavuje na 30,3 letech. Úhrnná plodnost se pohybuje mezi 1,3 a 1,4 dětmi na jednu ženu ve fertilním věku. Tento shluk vykazuje druhé nejvyšší reálné HDP (nejvyšší vykazuje Shluk 1), což dokazuje hodnota 23 175 EUR na obyvatele. Průměrná míra nezaměstnanosti u žen se pohybuje okolo 7 % a u mužů se hodnota ukazatele pohybuje okolo 11 %.

Shluk 4

Charakteristika:

- nejnižší úroveň úhrnné plodnosti
- nejnižší hodnoty průměrného věku matky při porodu
- nejnižší úroveň HDP
- nejvyšší úroveň míry nezaměstnanosti dle pohlaví

Nejméně početný shluk z hlediska počtu přiřazených zemí EU 27 (Polsko, Slovensko) vykazuje zcela nejmenší průměrnou úhrnnou plodnost z celé analýzy (1,25 dětí na jednu ženu). Minimální hodnota pozorována v tomto shluku je 1,2 dětí na jednu ženu (Slovensko) a maximální se zastavuje na 1,27 dětí na jednu ženu (Polsko). Pozorované hodnoty jsou nejnižší i v rámci celé analýzy. Maximální průměrný věk matky při porodu je 28,3 let, což je nejnižší maximum tohoto ukazatele v rámci analýzy. Průměr ukazatele průměrného věku matky při porodu vykazuje nejnižší hodnotu celé shlukové analýzy (28,1 let). Průměr reálného HDP vykazuje nejnižší hodnotu, 7 250 EUR na obyvatele, kdy minimální hodnota tohoto ukazatele je 6 800 EUR a maximální dosahuje 7 700 EUR. Průměrná míra nezaměstnanosti žen je ve shluku 4 nejvyšší v rámci celé analýzy, což dokazuje hodnota 12,7 %. Tuto skutečnost lze pozorovat i u míry nezaměstnanosti mužů, která se zastavuje na necelých 15 %.

Tab. 1 – Vybrané charakteristiky ukazatelů na základě výsledků shlukové analýzy za rok 2006

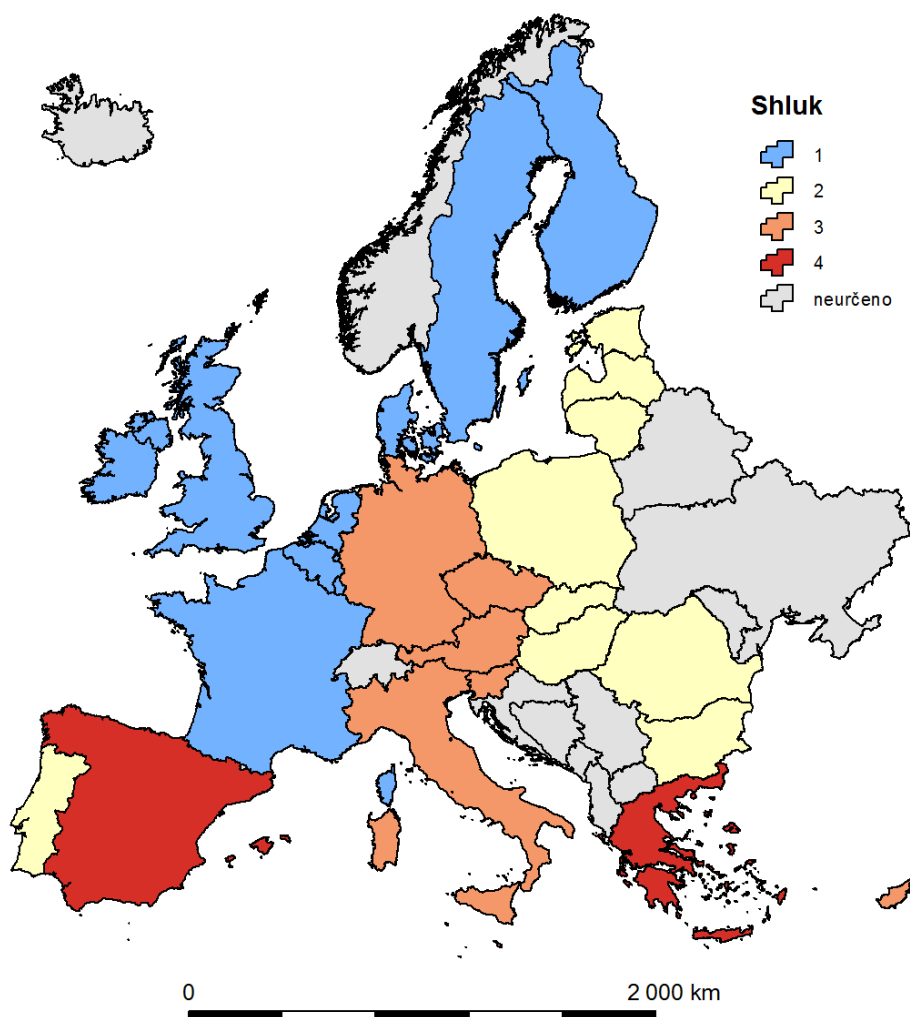
Ukazatel	Počet států	Rozpětí	Minimum	Maximum	Průměr
Shluk 1					
Úhrnná plodnost	9	0,33	1,65	1,98	1,82
Průměrný věk při porodu	9	2,0	29,2	31,2	30,1
Hrubý domácí produkt	9	39 400	27 800	67 200	37 044
Míra nezaměstnanosti mužů	9	5,2	3,3	8,5	5,7
Míra nezaměstnanosti žen	9	5,8	4,3	10,1	6,6
Shluk 2					
Úhrnná plodnost	12	0,24	1,31	1,55	1,37
Průměrný věk při porodu	12	3,8	26,1	29,9	28,4
Hrubý domácí produkt	12	27 600	3 200	30 800	11 833
Míra nezaměstnanosti mužů	12	4,5	4,1	8,6	6,3
Míra nezaměstnanosti žen	12	4,3	5,1	9,4	7,1
Shluk 3					
Úhrnná plodnost	4	0,7	1,33	1,4	1,36
Průměrný věk při porodu	4	1,3	29,7	31	30,3
Hrubý domácí produkt	4	9 700	18 300	28 000	23 175
Míra nezaměstnanosti mužů	4	4,9	5,4	10,3	6,9
Míra nezaměstnanosti žen	4	4,8	8,8	13,6	11,05
Shluk 4					
Úhrnná plodnost	2	0,3	1,24	1,27	1,25
Průměrný věk při porodu	2	0,4	27,9	28,3	28,1
Hrubý domácí produkt	2	900	6 800	7 700	7 250
Míra nezaměstnanosti mužů	2	0,6	12,4	13	12,7
Míra nezaměstnanosti žen	2	0,3	14,8	15,1	14,95

Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c.

3.2 Shluková analýza za rok 2011

Data za ukazatele pro rok 2011 jsou dostupná z databáze Eurostat. Přes úplnost a rozsáhlost dat, která databáze nabízí, však chyběl údaj HDP za Rumunsko. Tento chybějící údaj byl nahrazen hodnotou HDP z roku 2010. Je zřejmé, že toto nahrazení může způsobit drobné zkreslení, ale s ohledem na předešlý vývoj v Rumunsku a vývoj v Evropě lze předpokládat, že hodnota ukazatele nebude příliš odlišná. Na základě shlukové analýzy došlo k rozdělení evropských států dle zvolené metody (Obr. 7) a dále k popisu na základě výsledků analýzy (Tab. 2) z vybraných statistických ukazatelů (rozpětí, minimum, maximum, průměr).

Obr. 7 – Rozdělení států Evropské unie 27 dle shlukové analýzy za rok 2011

Poznámka: Data za ukazatel HDP jsou u Rumunska z roku 2010.

Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c, vlastní výpočty, vlastní tvorba.

Shluk 1

Charakteristika:

- nejvyšší úroveň úhrnné plodnosti
- nejvyšší úroveň HDP na obyvatele

Tento shluk je nejpočetnějším shlukem analýzy s devíti přiřazenými zeměmi (Belgie, Dánsko, Irsko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko, Finsko, Švédsko, Velká Británie).

Průměrná úhrnná plodnost dosahuje jak v rámci tohoto shluku, tak celé analýzy nejvyšší hodnoty, a to 1,84 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Hodnoty tohoto ukazatele vykazují nejvyšší minimum a nejnižší maximum celé analýzy. Minimální hodnota úhrnné plodnosti je naměřena v Lucembursku (1,52 dětí na jednu ženu) a maximální připadá na Irsko (2,05 dětí na jednu ženu). Průměrný věk matky při porodu v rámci tohoto shluku je 30,5 let, kdy minimální hodnota ukazatele je 29,7 let (Velká Británie) a jeho maximum dosahuje 31,5 let (Irsko). Státy vykazují nejvyšší hodnoty reálného HDP v rámci celé analýzy, průměrná hodnota činí 36 400 EUR na obyvatele. Průměrná míra nezaměstnanosti mužů je 8,3 %. U žen se tato hodnota zastavila na 7,5 %.

Shluk 2

Charakteristika:

- nejnižší hodnoty průměrného věku matky při porodu
- nejnižší úroveň HDP na obyvatele

Do shluku 2 bylo přiřazeno devět zemí, a to Bulharsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Maďarsko, Polsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko.

Průměrná úhrnná plodnost tohoto shluku je 1,41 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Absolutní minimum ukazatele průměrného věku matek při porodu je v tomto uskupení i celé analýze 27,1 let. Tuto hodnotu lze pozorovat shodně u zemí Rumunsko a Bulharsko. Průměr tohoto ukazatele v popisovaném shluku se pohybuje okolo 29 let. Průměr reálného HDP je ve Shluku 2 nejnižší v rámci celé analýzy, a to s hodnotou 8 033 EUR na obyvatele, kdy se minimální hodnota ukazatele pohybuje okolo 3 700 EUR, zatímco maximální výše činí 14 700 EUR. Míra nezaměstnanosti žen je 11,5 % a stejný ukazatel u mužů vykazuje hodnotu 12,8 %.

Shluk 3

Charakteristika:

- nejnižší míry nezaměstnanosti dle pohlaví

Tento shluk je zastoupen sedmi zeměmi EU 27 (Česko, Německo, Itálie, Kypr, Malta, Rakousko, Slovinsko). Průměrná úhrnná plodnost analyzovaného shluku je 1,43 dětí na jednu ženu ve fertilním věku, kdy minimální hodnotu lze pozorovat na Kypru (1,35 dětí na jednu ženu) a maximální hodnotu můžeme sledovat ve Slovinsku (1,56 dětí na jednu ženu). Průměr ukazatele průměrného věku matky při porodu vykazuje hodnotu 30,27 let. Průměrné reálné HDP je ve třetím shluku 20 542 EUR na obyvatele. Průměrná míra nezaměstnanosti žen i mužů je v tomto uskupení nejnižší v rámci celé analýzy. Sledovaná průměrná míra nezaměstnanosti žen vykazuje hodnotu 7,2 %, kdy minimální hodnotu (4,3 %) pozorujeme v Rakousku. U mužů lze sledovat průměrnou míru nezaměstnanosti zastavující se na hodnotě 6,5 %, přičemž minimální hodnotu (4,0 %) vykazuje také Rakousko.

Shluk 4

Charakteristika:

- nejvyšší hodnoty průměrného věku matky při porodu
- nejnižší úroveň úhrnné plodnosti
- nejvyšší míry nezaměstnanosti dle pohlaví

Shluk 4 je nejméně početná skupina zemí, zahrnující pouze Španělsko a Řecko, vykazuje nejnižší průměrnou úhrnnou plodnost v rámci celé analýzy. Průměrná úhrnná plodnost je zde 1,39 dětí na jednu ženu ve fertilním věku, kdy je minimální hodnota pozorována ve Španělsku (1,36 dětí na jednu ženu) a maximální hodnota je sledována v Řecku (1,42 dětí na jednu ženu).

Průměr ukazatele průměrného věku matky při porodu je v tomto shluku nejvyšší z celé analýzy s hodnotou necelých 31 let. Tento ukazatel se pohybuje od minimální hodnoty 30,4 let (Řecko) k maximální 31,5 let (Španělsko). Průměrné reálné HDP v rámci tohoto shluku je 18 250 EUR na obyvatele. Zcela nejvyšší hodnoty ukazatele míry nezaměstnanosti z hlediska celé analýzy jsou pozorovány právě v tomto shluku. Průměrná míra nezaměstnanosti mužů se pohybuje okolo 18 %, přičemž minimální hodnota je sledována v Řecku (15 %) a maximální ve Španělsku (21,2 %). Průměrná míra nezaměstnanosti žen je necelých 22 %. Minimální hodnota ukazatele je 21,4 % (Řecko) a maximální hodnota patří Španělsku s více než 22 %.

Tab. 2 – Vybrané charakteristiky ukazatelů na základě výsledků shlukové analýzy za rok 2011

Ukazatel	Počet států	Rozpětí	Minimum	Maximum	Průměr
Shluk 1					
Úhrnná plodnost	9	0,53	1,52	1,05	1,84
Průměrný věk při porodu	9	1,8	29,7	31,5	30,5
Hrubý domácí produkt	9	37 300	27 600	64 900	36 400
Míra nezaměstnanosti mužů	9	6,4	4,4	10,8	7,5
Míra nezaměstnanosti žen	9	13,9	3,9	17,8	8,3
Shluk 2					
Úhrnná plodnost	9	0,53	1,23	1,76	1,41
Průměrný věk při porodu	9	3	27,1	30,1	28,7
Hrubý domácí produkt	9	11 000	3 700	14 700	8 033
Míra nezaměstnanosti mužů	9	7	6,8	13,8	11,5
Míra nezaměstnanosti žen	9	10,7	7,9	18,6	12,8
Shluk 3					
Úhrnná plodnost	7	0,21	1,35	1,56	1,43
Průměrný věk při porodu	7	1,7	29,7	31,4	30,2
Hrubý domácí produkt	7	20 400	11 600	32000	20 542
Míra nezaměstnanosti mužů	7	5,3	4,3	9,6	7,2
Míra nezaměstnanosti žen	7	4,2	4	8,2	6,5
Shluk 4					
Úhrnná plodnost	2	0,06	1,36	1,42	1,39
Průměrný věk při porodu	2	1,1	30,4	31,5	30,9
Hrubý domácí produkt	2	4 700	15 900	20 600	18 250
Míra nezaměstnanosti mužů	2	0,8	21,4	22,2	21,8
Míra nezaměstnanosti žen	2	6,2	15	21,2	18,1

Poznámka: Data za ukazatel HDP jsou u Rumunska z roku 2010.

Zdroj: Eurostat, 2013a,b,c.

3.3 Porovnání výsledků analýz za rok 2006 a 2011

Při shlukových analýzách za vybrané roky došlo k určitým změnám jak v rozmístění a počtu jednotlivých států ve shlucích, tak především v charakteristikách daných shluků.

Ve Shluku 1 jsou v roce 2006 i 2011 zastoupeny státy západní Evropy (Belgie, Irsko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko, Velká Británie) spolu se severskými státy (Dánsko, Finsko, Švédsko). Toto uskupení je charakteristické nejpříznivějšími hodnotami ekonomických (vysoká úroveň HDP, nízká míra nezaměstnanosti) i demografických (vysoká úroveň úhrnné plodnosti, nízký věk matky při porodu) ukazatelů. Zastoupení zemí ve Shluku 1 je totožné v obou sledovaných letech a přesto že došlo ke změnám hodnot vybraných ukazatelů, vlastnosti Shluku se téměř nezměnily. Charakteristika se lehce proměnila v roce 2011, kdy již toto seskupení nepředstavovalo země s nejnižšími hodnotami míry nezaměstnanosti dle pohlaví.

Lze sledovat pohyb průměrného věku matky při porodu, kdy došlo k navýšení průměru za Shluk 1 z 30,1 let v roce 2006 na 30,5 let v roce 2011. K navýšení došlo i u průměrné úhrnné plodnosti, z hodnoty 1,82 na 1,84 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Naopak snížení pozorujeme u ukazatele průměrného reálného HDP a to z hodnoty 37 044 EUR na 36 400 EUR na obyvatele. Zcela zřejmou změnu vykazuje hodnota průměrné míry nezaměstnanosti u žen i mužů. Hodnoty v roce 2006 ukazovaly 5,7 % u mužů a 6,5 % u žen. V roce 2011 došlo k navýšení u žen o 1 % a u mužů o 2,6 %.

Přesto že došlo ke snížení hodnot HDP, Shluk si zachoval příznivé ekonomické i demografické hodnoty ukazatelů. Tyto výstupy zcela neprokázaly, že ekonomická krize 2008 měla na toto uskupení významný vliv.

Ke změnám v rozmístění států a v charakteristikách ve sledovaných letech dochází u Shluku 2. V roce 2006 se zde nacházely některé země bývalého Sovětského svazu (Bulharsko, Česko, Maďarsko, Rumunsko), pobaltské státy (Estonsko, Litva, Lotyšsko) a dále Kypr, Malta, Rakousko, Portugalsko a Slovinsko. V roce 2011 již do tohoto Shluku nebyly zařazeny země Česko, Kypr a Malta, jelikož došlo k přesunu těchto zemí do Shluku 3. Charakteristickými znaky druhého shluku v roce 2006 byly nízké hodnoty demografických (nízká úroveň úhrnné plodnosti, nízký průměrný věk matky při porodu) i ekonomických (nízké hodnoty HDP, nízká úroveň měr nezaměstnanosti) ukazatelů. Průměrný věk matky při porodu a úroveň HDP se v roce 2011 ještě snížily a Shluk se tedy stal představitelem zemí s nejnižšími hodnotami tohoto ukazatele nejnižším HDP.

Shluk 2 v roce 2006 vykazoval nižší úroveň průměrné úhrnné plodnosti (1,37 dětí na jednu ženu), než v roce 2011, ve kterém lze pozorovat 1,41 dětí na jednu ženu fertilního věku. Dochází ale ke zvýšení ukazatele průměrného věku matky při porodu ve Shluku 2 z hodnoty 28,4 na 28,7 let.

Průměr hodnoty reálného HDP z roku 2006 (11 833 EUR na obyvatele) prudce poklesl v roce 2011 na 8 033 EUR na obyvatele. Výrazný růst též zaznamenaly hodnoty ukazatelů průměrné míry nezaměstnanosti dle pohlaví. Míra nezaměstnanosti se u žen v roce 2006 pohybovala okolo hodnoty 7 %, v roce 2011 se však navýšila na hodnotu 11,5 %. Podobně razantní skok je sledován u stejného ukazatele pro muže, který z hodnoty 6,3 % (2006) navýšil na 12,8 % (2011).

Po představení změn, které se udály v rámci Shluku 2 je zřejmé, že došlo k zásadní proměně demografických i demografických charakteristik. Lze se domnívat, že v důsledku působení ekonomické krize v roce 2008 došlo k poklesu ukazatele HDP spolu s navýšením hodnot měr nezaměstnanosti dle pohlaví. Jak již bylo zmíněno v podkapitole 2.3 jedním z možných dopadů

ekonomické krize může být právě posouvání rodičovství do vyššího věku, k čemuž v rámci tohoto Shluku došlo.

Po přeskupení došlo k navýšení počtu zemí ve Shluku 3 v roce 2011 oproti stavu v roce 2006. V roce 2006 byly v tomto Shluku zařazeny země jižní Evropy (Řecko, Španělsko, Itálie) a Německo. Tato situace se ale v roce 2011 zcela proměnila a v daném Shluku došlo k razantním změnám v uspořádání. V roce 2011 se zde nacházelo mimo Německo a Itálii dále Česko, Kypr, Malta, Rakousko a Slovinsko. Charakteristickým znakem Shluku 3 v roce 2006 byl nejvyšší průměrný věk matky při porodu. V roce 2011 se charakteristiky změnily a hlavním znakem se staly nejnižší hodnoty míry nezaměstnanosti.

Oproti předchozímu uspořádání došlo k mírnému navýšení průměrné úhrnné plodnosti z hodnoty 1,3 na 1,4 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. K poklesu však došlo v rámci průměrného věku matky při porodu, kdy průměr tohoto ukazatele činil 30,3 let v roce 2006 a 30,2 let v roce 2011. Lze říci, že ačkoliv nedošlo k poklesu úrovně úhrnné plodnosti, její hodnoty zůstaly stále velmi nízké spolu s vysokým průměrným věkem matky při porodu. Oproti roku 2006 došlo k poklesu průměrného HDP na obyvatele z 23 175 EUR na obyvatele na 20 542 EUR na obyvatele. Hodnoty ukazatele míry nezaměstnanosti dle pohlaví se taktéž snížily, a to jak u hodnoty průměrné míry nezaměstnanosti žen z 11 % na 7,2 %, tak u průměrné nezaměstnanosti mužů z 6,9 % na 6,5 %. Můžeme pozorovat trend snižování rozdílů mezi podílem nezaměstnaných žen a mužů, který je v tomto případě velmi razantní.

Shluk 4 v roce 2006 i v roce 2011 vykazuje stejný počet zemí, státy za jednotlivé roky však se liší. V roce 2006 byly do Shluku 4 zařazeny země bývalého Sovětského svazu (Polsko, Slovensko). V roce 2011 jejich místa nahradili země jižní Evropy (Španělsko, Řecko). Jako se razantně proměnily státy zahrnuté do tohoto shluku, změnily se zásadně i hodnoty jejich ukazatelů.

Přestože nezůstalo zachované uspořádání zemí ve Shluku 4 v roce 2006 oproti roku 2011, lze hovořit o zachování některých charakteristik Shluku.

Charakteristickými znaky zemí Polska a Slovenska v roce 2006 byl nejnižší průměrný věk matky při porodu spolu s nejnižší úrovní úhrnné plodnosti a byly zde sledovány také nejvyšší míry nezaměstnanosti. Průměrná úhrnná plodnost se v roce 2006 pohybovala okolo hodnoty 1,25 dětí na jednu ženu ve fertilním věku spolu s výší průměrného věku ukazatele dosahujícího hodnoty 28,1 let. Průměrná hodnota reálného HDP dosahuje u tohoto uskupení velmi nízké hodnoty, 7 250 EUR na obyvatele. Průměrná míra nezaměstnanosti se u mužů zastavuje na 12,7 % a u žen se pohybuje okolo 15 %.

Španělsko a Řecko lze popsat jako země s nejnižší úrovní úhrnné plodnosti a nejvyšším průměrným věkem matky při porodu. Z hlediska ekonomických ukazatelů zde byla pozorována nejnižší hodnota HDP spolu s nejvyšší mírou nezaměstnanosti. U jihoevropských států lze v roce 2011 pozorovat hodnoty ukazatele průměrné úhrnné plodnosti téměř 1,4 dětí na jednu ženu a hodnoty ukazatele průměrného věku matky při porodu necelých 40 let. Toto uskupení představuje průměrnou hodnotou ukazatele reálného HDP ve výši 18 250 EUR na osobu spolu s 18,1% nezaměstnaností mužů a 21,8% nezaměstnaností žen.

Je pravděpodobné, že ekonomická krize zapříčinila přesun těchto zemí ze Shluku 3 v roce 2006 do Shluku 4, který je charakteristický nejméně příznivými hodnotami ekonomických i demografických ukazatelů, v roce 2011. Důsledkem zhoršení situace ve Španělsku a Řecku byla nutnost zásahu státu v podobě zavedení nových opatření (záchranné protikrizové balíčky).

3.4 Propopulační opatření a záměry

V minulé podkapitole byla na základě analýzy představena situace probíhající na evropském kontinentu v období před zasažením krize a následně po jejím působení. Z analýzy je zřejmé, že hodnoty ukazatelů u jednotlivých států se liší a tyto výsledky mohou být ovlivněny, mimo jiné, právě činnostmi daných politik a vlád. Dle Loužka (2002) lze mluvit o dvou definicích rodinné politiky. Užší pojetí je především souhrn veřejných politik za účelem ovlivňování plodnosti či populačního růstu, naopak v širším smyslu jde o celkové pojetí politik vlády, ovlivňující jak přímo, tak i nepřímo již zmíněné demografické proměnné.

Důvod zásahů do reprodukčního chování obyvatelstva, které státy často uvádějí, je špatný dopad na ekonomickou situaci, zapříčiněný nízkou úrovní plodnosti, kdy je situace často řešena adaptačními opatřeními, jako je například penzijní reforma (Loužek 2002).

Přesto, že rodinná politika zemí v rámci Evropské unie je v kompetenci jednotlivých členských států, i tato instituce na situaci začala reagovat. Pohlédneme-li na tuto problematiku právě z perspektivy instituce EU, lze pozorovat, že doporučení týkající se rodinné politiky jsou směřována k podpoře dětí do doby nástupu povinné školní docházky. Tato doporučení úzce souvisí s požadavkem, který byl vznesen na národní legislativu, propojit zaměstnanecké politiky a rodinné politiky (Neyer 2006). V posledních letech lze pozorovat největší rozvoj podpory právě v oblasti slučitelnosti práce a rodiny, se zaměřením i na rodiny rozdílných rodinných modelů. Cíle, které z těchto doporučení vychází, jsou tedy postaveny na uvolnění situace na pracovních trzích, spolu se zvýšením kvality péče o děti v pracovním vytížení (Holub 2010).

Tak jako se liší úroveň úhrnné plodnosti v jednotlivých zemích Evropy, tak se liší i působení a zásahy jednotlivých států skrze rozdílnou pronatalitní politiku za účelem zvýšení plodnosti.

Dle údajů z databáze OECD z roku 2005, kterou představuje ve své práci Olivier Thévenon (2008), lze rozdělit Evropské státy na dvě skupiny podle úrovně úhrnné plodnosti a míry zaměstnanosti žen a to na skandinávské země a jihoevropské spolu s anglosaskými zeměmi. Dle autorky je toto rozdělení víceméně na základě rozdílnosti v péči o děti spolu s délkou rodičovské dovolené.

Evropská unie taktéž prosazuje rodičovskou dovolenou v délce 18 měsíců, z čehož 6 měsíců může čerpat matka, 6 měsíců je přiděleno otci a zbylých 6 měsíců je k dispozici pro oba rodiče, tedy podělí se o ni dle svého uvážení (Kocourková 2008).

Neyer (2006) však dokládá, že přesto, že rodinná politika ovlivňuje reprodukční chování, nemusí to znamenat zvyšování úrovně plodnosti. Z autorčiných studií vyplývá, že důležitější, než specifická opatření rodinné politiky, je důležitější klima na trhu práce s důrazem na pracovní příležitosti pro ženy.

Skandinávské země jsou oblastí, o které lze říci, že disponuje velmi kvalitní rodinnou politikou, ať už mluvíme o délce rodičovské dovolené, která je delší (Švédsko – 53 týdnů) než ve zbytku zemí OECD (průměr zemí – 27 týdnů), či o celkovou péči o děti a státem vkládané investice do jejich výchovy (Thévenon 2008). Kocourková (2002) charakterizuje rodinnou politiku těchto zemí jako individualistickou, která se zabývá jednotlivými členy rodiny. Z modelu skandinávských zemí lehce vybočují Island a Dánsko. Politika těchto zemí je postavena na velké finanční podpoře právě malých dětí a skloubení rodičovství se zaměstnáním.

Severské země jsou v rámci shlukové analýzy zahrnuty ve Shluku 1, který je charakterizován nejpříznivějšími hodnotami ukazatelů ekonomických i demografických.

Dle dat týkajících se úrovně úhrnné plodnosti a míry nezaměstnanosti žen studovaných za roky 2006 a 2011 je však patrný pokles úhrnné plodnosti, a to právě u Dánska (z 1,85 na 1,75 dětí na jednu ženu) spolu s výrazným navýšením míry nezaměstnanosti žen ze 4,5 % na 7,5 %. Mírné snížení úhrnné plodnosti pozorujeme i u Finska, které však již není provázeno zvýšením nezaměstnanosti, ale naopak jejím snížením (z 8,1 % na 7,1 %).

Anglosaské země lze charakterizovat jako země, které vykazují spíše skromnou podporu pracujících žen s dětmi do tří let. Podpora v těchto zemích je zaměřena především na příspěvky věnované nízkopříjmovým rodinám a na podporu dětí předškolního věku. Z toho vyplývá, že jsou nutná opatření ve sféře flexibilních typů pracovních úvazků (Thévenon 2008). Velká Británie, jež je dle shlukové analýzy součástí Shluku 1, disponuje v rámci Evropy vysokou úhrnnou plodností, která se dokonce navýšila z hodnoty 1,84 (2006) na 1,96 dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Míra nezaměstnanosti žen se však v tomto období zvýšila, a to z počáteční hodnoty necelých 5 % v roce 2006 na více než 7 % v roce 2011.

Dle Kocourkové (2002) jsou i země, kde je rodinná politika především nástrojem k ochraně rodiny jako instituce. Takovými zeměmi jsou například Německo či Rakousko, u nichž lze pozorovat zaměření spíše na restriktce v zaměstnání a na genderovou segregaci na trhu práce (Neyer 2006). Ze statistiky vychází, že od roku 2006 do roku 2011 došlo k navýšení ukazatele úhrnné plodnosti u Německa i Rakouska. Obě zmiňované země také dosáhly snížení míry nezaměstnanosti žen. Německo dokonce snížilo hodnoty tohoto ukazatele z 10,2 % v roce 2006 na 5,6 % v roce 2011 (Německo a Rakousko jsou přiřazeny do Shluku 3, který je charakterizován jako uskupení s nejnižší mírou nezaměstnanosti).

Jižní Evropa vykazuje podle Neyera (2006) velmi nízkou úroveň úhrnné plodnosti spolu s nízkou až průměrnou pomocí států při péči o dítě. Ačkoliv je v těchto zemích možná velmi dlouhá rodičovská dovolená, příspěvky jsou velmi malé, případně žádné. Podobná situace je i s výší peněžních dávek pro rodiny (Thévenon 2008).

Z uvedené skupiny zemí vybočuje Portugalsko, které nabízí kratší rodinnou dovolenou. Poskytuje však vyšší přídavky na děti a podíl dětí umístěných v zařízeních je oproti zbylým jihoevropským státům vyšší. Portugalsko je v rámci shlukové analýzy zařazeno do Shluku 2, který je charakteristický nejnižším průměrným věkem matky při porodu a nejnižší úrovní HDP. Přes lepší rodinné zabezpečení byl právě u Portugalska zjištěn mírný pokles úrovně úhrnné plodnosti z 1,36 (2006) na 1,35 dětí na jednu ženu v roce 2011. Řecko a Itálie zaznamenaly mírný nárůst úrovně tohoto ukazatele zároveň se zvýšením míry nezaměstnanosti žen (Řecko z 13,6 % na 21,4 %). Řecko, Španělsko byly z důsledku zhoršení ekonomické situace přeraženy do Shluku 4 (nejméně příznivý).

Odmítavý postoj k rodinné politice neplatí u zemí, kde je podle Kocourkové (2002) rodinná politika především nástrojem k prosazení a ochraně národnostního hlediska spolu s národními zájmy. Takovými zeměmi jsou například Francie (Shluk 1) a Maďarsko (Shluk 2).

Přesto, že ukazatel úhrnné plodnosti vykazuje v Maďarsku v posledních letech velmi nízké hodnoty, z dostupných dat lze vyčíst, že hodnota tohoto ukazatele v období od roku 2006 (1,34 dětí na jednu ženu) do roku 2011 (1,26 dětí na jednu ženu) ještě poklesla.

Francie, jakožto země s vysokou úrovní úhrnné plodnosti, má zvláštní postavení i v rámci finanční podpory státu věnované právě rodinám a výchově a péči o děti. Velká podpora je vynakládána i ve sféře sladění pracovní vytíženosti spolu s výchovou dětí (Thévenon 2008). Ze statistik z roku 2006 a 2011 vyplývá, že v tomto období došlo ještě ke zvýšení úrovně úhrnné plodnosti, a to na dvě děti na jednu ženu. Ke zvýšení však došlo i u ukazatele míry nezaměstnanosti žen z hodnoty necelých 8 % na téměř 11 %.

Přesto, že zde byly porovnávány ukazatele míry nezaměstnanosti žen a úrovně úhrnné plodnosti, Neyer (2006) říká, že nejsou přímé důkazy o dopadech rodinné politiky na tyto aspekty. Podle autorky vše záleží na časování narození dítěte (Neyer 2006)

Ze studií, které byly prováděny, je zřejmé, že jsou patrné rozdíly v opatřeních rodinných politik u jednotlivých států Evropy. Tato opatření však plně nekorespondují s hodnotami úrovně úhrnné plodnosti (Neyer 2006).

Holub (2010) doplňuje, že ani konkrétní opatření za účelem podpory rodin s malými dětmi neprokázala jasný vliv na úroveň úhrnné plodnosti z dlouhodobějšího pohledu.

Kapitola 4

Závěr

Společnost, jakožto společenství lidí, je neustále ovlivňována mnoha aspekty, které předurčují další směr jejího vývoje. Je zasazena do rámce, ve kterém hraje podstatnou roli klima politické, ekonomické a v neposlední řadě sociální. Reprodukční chování populace je v přímé souvislosti s působením těchto vlivů a společnost je čím dál více nucena rozhodovat se, zda její finanční situace a majetkové zabezpečení postačí k zachování životní úrovně i po založení rodiny. Evropská scéna byla ve 20. století ovlivňována mnoha událostmi, (Velká hospodářská krize ve 30. letech, 2. světová válka a další), jejichž dopady měly vliv na široké spektrum procesů lidského chování, v neposlední řadě zažitých reprodukčních vzorců chování. Tyto vzorce se změnily i na základě působení druhého demografického přechodu, jehož časování a průběh nelze sjednotit pro celou oblast Evropy.

Evropský kontinent je tedy oblastí s velmi rozmanitou strukturou, ať už mluvíme o politickém uspořádání, ekonomické vyspělosti či reprodukčním chování daných států. Tato rozmanitost je v posledních desetiletích zastřešována institucí Evropské unie. Základy dnešní Evropské unie byly položeny v roce 1950, kdy v rámci Evropského společenství uhlí a oceli započalo hospodářské a politické sjednocování Evropy, především za účelem zajistit trvalý mír. V následujících desetiletích byla instituce rozšiřována o další státy a v dnešní době se hlásí k jejímu členství 27 států Evropy (Evropská unie 2013).

V roce 2007 započala ve Spojených státech amerických finanční krize, vyvolaná neklidem na trhu s nemovitostmi. Důsledky této hypoteční krize se prostřednictvím ekonomické krize projeví v Evropě, a to se zpožděním okolo roku 2008. Projevy i časování se samozřejmě v jednotlivých částech Evropy liší na základě mnoha aspektů.

Od roku 2001 do roku 2011 lze pozorovat nestálý průběh hodnot vybraných ukazatelů, jak ekonomických (úroveň reálného HDP, míry nezaměstnanosti dle pohlaví), tak demografických (na základě dat za průměr zemí EU 27). Hodnoty ukazatele HDP prodělaly prudký pokles po roce 2008 z hodnoty 23 800 EUR na 22 700 EUR v roce 2009.

Ačkoliv byl po roce 2008 zaznamenán prudký nárůst míry nezaměstnanosti mužů i žen, maximální hodnoty sledované v tomto období nepřevýšily hodnoty z roku 2004. K významnějším změnám došlo ohledně diferenciací tohoto ukazatele mezi pohlavími, kdy se po roce 2008 hodnoty u mužů a žen, dříve velmi rozdílné, téměř vyrovnaly. Tato změna trendu může mít za následek negativní dopad na plánování rodičovství.

Průměrný věk matky při porodu zaznamenává v posledním desetiletí kontinuální růst až do roku 2007 (29,7 let), který je lehce zpomalen v roce 2007 a 2008 kdy hodnota ukazatele stagnovala. Počet dětí na jednu ženu ve fertilním věku se taktéž ve sledovaném období plynule navyšuje, avšak v období po roce 2008 dochází k drobnému kolísání hodnot (okolo 1,6 dětí na jednu ženu). Případné dopady ekonomické krize na úroveň úhrnné plodnosti nejsou z těchto dat ještě patrné, jelikož v tak krátkém časovém období se změny hodnot tohoto ukazatele nestihly zcela projevit. Možnými důsledky působení ekonomické krize může být ale navyšování průměrného věku matky při porodu (v roce 2011 – 30 let).

Na základě metody shlukové analýzy byla vytvořena typologie států dle jejich podobností a charakteristik, a to pro roky 2006 a 2011, jenž charakterizující období před a po nastoupení ekonomické krize. Dopady ekonomické krize jistě nejsou konečné, jelikož je to proces, který stále trvá a vyvíjí se. Při ověřování základních požadavků, které klade shluková analýza, byla zjištěna středně velká závislost mezi ukazateli míry nezaměstnanosti dle pohlaví. Tato skutečnost by měla být brána v úvahu a interpretace byla na základě této informace provedena s opatrností.

Z výsledků analýzy vyplývá, že se v čase změnilo, jak uspořádání daných států ve shlucích, tak především jejich charakteristiky a samotné hodnoty ukazatelů.

Západoevropské a severské země, které v roce 2006 vykazovaly nejvyšší hodnoty reálného HDP na obyvatele, nejnižší míry nezaměstnanosti spolu s nejvyšší úhrnnou plodností si tyto charakteristiky, až na označení zemí s nejnižší nezaměstnaností, zachovaly. Mezi roky 2006 a 2011 došlo samozřejmě k posunu hodnot jednotlivých ukazatelů, ale tyto posuny zásadně nezměnily celkové postavení shluku v rámci shlukové analýzy.

Uskupení evropských zemí složené především ze zemí bývalého Sovětského svazu a Baltských států, charakteristické v roce 2006 především nízkou úrovní hodnot všech zvolených ukazatelů, se v roce 2011 stalo na základě vývoje ukazatelů představitelem zemí s nejnižším průměrným věkem matek při porodu (28,7 let) a se zcela nejnižšími hodnotami HDP na obyvatele (8 033 EUR).

Zásadní změna se udála u shluku složeného z jihoevropských států a Německa, charakteristického v roce 2006 především nejvyšším průměrným věkem matky při porodu.

V roce 2011 se na základě změn v uskupení a v pohybu hodnot ukazatelů stala hlavním znakem zcela nejnižší míra nezaměstnanosti.

Země (Polsko, Slovensko), jejichž hlavními znaky byly v roce 2006 nejvyšší průměrný věk matky při porodu, nejnižší úroveň úhrnné plodnosti a zcela nejvyšší míry nezaměstnanosti, prodělaly v roce 2011 zásadní změny v uspořádání. Země bývalého Sovětského svazu byly nahrazeny jihoevropskými státy, Španělskem a Řeckem. Přestože došlo k výraznému přeskupení zemí v tomto shluku, lze hovořit o zachování některých charakteristik. V roce 2011 se mohou tyto země charakterizovat jako uskupení s nejnižší úrovní úhrnné plodnosti a oproti roku 2006 nejnižším průměrným věkem matky při porodu. Z hlediska ekonomických ukazatelů zde bylo pozorované nejnižší HDP spolu s nejvyššími mírami nezaměstnanosti.

Z analýzy je patrné, že ve zvoleném období došlo k výrazným změnám v typologii států dle jejich ekonomických a demografických charakteristik, avšak navzdory velké provázanosti jednotlivých faktorů a aspektů související s touto problematikou, lze jen těžko určit hlavní příčiny těchto změn. Důsledky ekonomické krize nelze globalizovat na všechny zmíněné evropské oblasti. Dle první hypotézy, položené v úvodu práce, lze na příkladu Shluku 1, který je složen ze západoevropských a severských zemí konstatovat, že ačkoliv se změnily hodnoty daných ukazatelů (došlo i ke snížení hodnot ukazatele HDP), země si zachovaly postavení ve shluku s nejpříznivějšími ekonomickými i demografickými ukazateli. Tyto výstupy tedy zcela neprokázaly, že měla ekonomická krize na toto uskupení zemí významný vliv. Významnou změnou však prošly jihoevropské země, Španělsko a Řecko, které se v důsledku zhoršení hodnot ukazatelů přesunuly do shluku s nejméně příznivými ekonomickými i demografickými podmínkami. Lze se domnívat, že tento posun zapříčinily dopady ekonomické krize. Výsledky analýz napovídají, že mezi rozhodující aspekty vývoje demografických ukazatelů v jednotlivých státech patří rozdílné ekonomické, sociální i politické klima.

Lze pozorovat, že hodnoty ukazatelů u jednotlivých států se liší a tyto výsledky mohly být ovlivněny, mimo jiné, právě činností daných politik a vlád. Na základě druhé hypotézy, že státy s rozvinutou rodinnou politikou zaznamenají nižší pokles plodnosti v důsledku ekonomické krize, byla v rámci této práce porovnávána data spolu s jejich úrovní rodinné politiky a propopulačních opatření. Dle charakteristik úrovně úhrnné plodnosti a míry zaměstnanosti žen lze rozdělit Evropské státy na dvě skupiny, skandinávské země a jihoevropské spolu s anglosaskými zeměmi (Thévenon 2008). Instituce Evropské unie přenechává, až na některá doporučení, kompetence rodinné politiky na jednotlivých členských státech. Prostředky a metody, jakými země působí skrze rodinnou politiku na své obyvatele, se tedy v různých oblastech Evropy liší.

Lze říci, že skandinávské země, zařazené dle shlukové analýzy do Shluku s nejpříznivějšími hodnotami ekonomických i demografických ukazatelů, disponují velmi kvalitní rodinnou politikou, přesto je ale na příkladu Dánska patrné, že v období mezi studovanými roky 2006 a 2011 došlo k poklesu úrovně úhrnné plodnosti (z 1,85 na 1,75 dětí na jednu ženu ve fertilním věku) a k výraznému navýšení hodnot míry nezaměstnanosti žen ze 4,5 % na 7,5 %. Mírné snížení úhrnné plodnosti pozorujeme i u Finska, které však již není provázeno zvýšením nezaměstnanosti, ale naopak jejím snížením (z 8,1 % na 7,1 %).

Anglosaské země (Shluk 1) zaměřují svou podporu spíše na nízkopříjmové domácnosti a děti předškolního věku více jak na podporu pracujících žen s malými dětmi. Na příkladu Velké Británie lze pozorovat poměrně vysokou úhrnnou plodnost, která se dokonce navýšila z hodnoty 1,84 (2006) na 1,96 dětí na jednu ženu ve fertilním věku (2011). Míra nezaměstnanosti žen se však v tomto období naopak zvýšila, a to z hodnoty v roce 2006 necelých 5 % v roce 2006 na více než 7 % v roce 2011.

Příkladem země, která zachází s rodinnou politikou jakožto nástrojem k ochraně národnostního hlediska, je dle Kocourkové (2002) Francie. Ta disponuje politikou založenou na velkých finančních podporách věnovaných rodinám s dětmi spolu se snahou o co největší propojení pracovního a rodinného života. Ze statistik z let 2006 a 2011 vyplývá, že v tomto období došlo ještě k navýšení, do této doby již velmi vysoké úrovně úhrnné plodnosti, a to na úroveň dvou dětí na jednu ženu ve fertilním věku. Ke zvýšení však došlo i u ukazatele míry nezaměstnanosti žen z hodnoty necelých 8 % na téměř 11 %.

Z analýzy je tedy patrné, že hodnoty úrovně úhrnné plodnosti a míry nezaměstnanosti, spolu s rozdílnými opatřeními v rámci rodinných politik se v různých evropských oblastech liší.

Na příkladu severských států (mimo Dánsko, Finsko) a Francie (Shluk 1), dle druhé hypotézy lze říci, že tyto státy s rozvinutou rodinnou politikou zaznamenaly nižší pokles a v některých případech dokonce růst hodnot úhrnné plodnosti i přes působení ekonomické krize. Je však nutno podotknout, že Velká Británie (Shluk 1) ačkoliv nedisponuje kvalitní rodinnou politikou, zaznamenala naopak růst hodnot ukazatele úhrnné plodnosti.

Ze studií které byly na toto téma publikovány vyplývá, že propopulační opatření plně nekorespondují s hodnotami úrovně úhrnné plodnosti a ani konkrétní opatření za účelem podpory rodin s malými dětmi neprokázala jasný vliv na úroveň úhrnné plodnosti z dlouhodobějšího pohledu (Holub 2010).

FRIEDMAN, D., HECHTER, M., KANAZAWA, S. 1994. *A Theory of the Value of Children*. Demography. 1994, vol. 31, no. 3, s. 375-401, [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <<http://personal.lse.ac.uk/Kanazawa/pdfs/D1994.pdf>>.

HELLERSTEIN, J.K., MORRILL, M. 2011. *Booms, Busts, and Divorce*. The B. E. Journal of Economic Analysis & Policy [online]. 2011. Vol. 11, no 1. [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <[http://www.degruyter.com/dg/viewarticle/j\\$002fbejeap.2011.11.issue-1\\$002fbejeap.2011.11.1.2914\\$002fbejeap.2011.11.1.2914.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle/j$002fbejeap.2011.11.issue-1$002fbejeap.2011.11.1.2914$002fbejeap.2011.11.1.2914.xml)>

HENDL, J. 2009. *Přehled statistických metod. Vyd. 3. Praha : Portál*, 2009. 696 s. ISBN: 978-80-7367-482-3

HOLUB, M. 2010. *Teoretické možnosti podpory rodin s dětmi v sociálním pojištění*. VÚPSV, Praha, 66 s., [cit. 2013-05-1]. Dostupné z WWW: <<http://www.vupsv.cz/?p=news&id=100&site=default>>

KARPOVÁ, E. 2010. *Vývoj ekonomik zemí střední a východní Evropy v kontextu světové ekonomické krize*. Současná Evropa, 01/2010. Praha: VŠE, 2010. 22 s.

KOCOURKOVÁ, J. 2002. Má populační politika v České republice perspektivu? In: *Propopulační politika – ano či ne, Centrum pro ekonomiku a politiku*, č. 21, s. 13-28, [cit. 2013-05-1]. Dostupné z WWW: <<http://cepin.cz/cze/kniha.php?ID=21>>

KOCOURKOVÁ, J. 2008. Současný „baby-boom“ v České republice a rodinná politika. *Demografie*. 2008, roč. 50, č.4, s. 240-249.

KRÁM, J. 2011. Idnes [online]. 18.5. 2011 [cit. 2013-04-15]. Sjednocená Evropa, nebo Evropa národních států? To druhé už tu bylo. Dostupné z WWW: <<http://kram.blog.idnes.cz/c/192154/Sjednocena-Evropa-nebo-Evropa-narodnich-statu-To-druhe-uz-tu-bylo.html>>.

KREYENFELD, M., ANDERSSON, G., PAILHÉ, A. 2012. *Economic uncertainty and family dynamics in Europe: Introduction*. Demographic research [online]. 2012, Special Collection 12, Article 28, [cit. 2013-03-15]. s. 835–852. Dostupné z WWW:<<http://www.demographic-research.org/volumes/vol27/28/27-28.pdf>>

KURKIN, R., ŠÍDLA L. 2012. Vývoj rozdílů úhrnné plodnosti ve státech a regionech západní části Evropské unie v letech 1991–2008. *Demografie*. 2009, vol. 54, no. 2, s. 109–119.

- LESTHAEGHE, R. 2010. *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*. Paper presented at the Conference on „Fertility in the History of the 20th Century – Trends, Theories, Public Discourses, and Policies“ [online]. Akademia Leopoldina and Berlin – Brandenburgische Akademie, [cit. 2013-03-15]. Dostupné z WWW: <http://sdt.psc.isr.umich.edu/pubs/presentations/Unfolding_2010.pdf>.
- LOUŽEK, M. 2002. Odolejme svádění socialistické propopulační politiky. In: *Propopulační politika – ano či ne*, Centrum pro ekonomiku a politiku, č. 21, s. 37-46, [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <<http://cepin.cz/cze/kniha.php?ID=21>>
- LUNGOVÁ, M. 2011. *Hospodářská krize 2008 – 2009: Analýza příčin*. E+M ekonomie a management [online]. 2011, vol. 14, no. 2 [cit. 2013-02-05]. Dostupné z WWW: <http://www.ekonomie-management.cz/download/1346064236_1b84/2011_02_lungova.pdf>. ISSN1212-3609
- MACDONALD, P. 2000. *Gender Equity, Social Institutions and the Future of Fertility*. Journal of Population Research. 2000, vol. 17, no. 1 [cit. 2013-03-15]. Dostupné z WWW: <http://adsri.anu.edu.au/sites/default/files/publications/pop-futures/gend_equ.pdf>.
- MALTHUS, T. 2008. *An Essay on the Principle of Population*. Oxford : Oxford University Press, 2008, 172 s, [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.gutenberg.org/files/4239/4239-h/4239-h.htm>>
- NEYER, G. 2009. *Rodinná politika a plodnost v Evropě: pronatalitní politika v souvislosti s politikou genderovou, politikou zaměstnanosti a opatřeními týkajícími se péče o děti*. Demografie. 2009, roč. 51, č. 4, s. 235–251.
- ROSE, A.K., SPIEGEL, M.M. 2009. *Cross-Country Causes and Consequences of the 2008 Crisis: Internacional Linkages and American Exposure*. National Bureau of Economic Research [online]. 2009, Working Paper 15358, [cit. 2013-03-1.]. Dostupné z WWW: <http://www.nber.org/papers/w15358.pdf?new_window=1>
- SINGER, M. 2010. *Hospodářská krize a česká ekonomika*. Praha: ČNB. [cit. 2013-05-15]. Prezentace pro VŠE. Dostupné z WWW: <http://www.cnb.cz/miranda2/export/sites/www.cnb.cz/cs/verejnost/pro_media/konference_projevy/vystoupeni_projevy/download/singer_20100614_vse.pdf>
- SOBOTKA, T. 2008. *Overview Chapter 6: The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe*. Demographic research [online]. 2008, Volume 19, Article 8, p 171–224, [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/8/> DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.8>
- SOBOTKA, T. , SKIRBEKK, V. , PHILIPOV, D. 2011. *Economic Recession and Fertility in the Developed World*. Population and Development Review [online]. 2011, vol. 37, no. 2, p 267–306, [cit. 2013-03-1]. Dostupné z WWW: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1728-4457.2011.00411.x/abstract>>
- SOJKA, M., KONEČNÝ, B. 1998. *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. Praha : Libri, 270s. ISBN: 80-85983-05-2.

- TAYLOR, J.B. 2009. *The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of what went wrong*. National Bureau of Economic Research [online]. 2009, Working Paper 14631, [cit. 2013-03-1.]. Dostupné z WWW: <http://www.nber.org/papers/w14631.pdf?new_window=1>
- THÉVENON, O. 2009. *Rodinná politika ve vyspělých zemích: protikladné modely*. Demografie. 2009, roč. 51, č. 4, s. 252–257.
- TIETZE, M. 2004. *Demografická situace v zemích po demografické revoluci*. Demografie. 2004, roč. 46, č. 4, s. 237–241.
- TÖLKE, A., DIEWALD M. 2003. *Insecurities in Employment and Occupational Careers and their Impact on the Transition to Fatherhood in Western Germany*. Max Planck Institute for Demographic Research . 2003, WORKING PAPER WP 2003-016, 28 p, [cit. 2013-04-17]. Dostupné z WWW: <http://www.demogr.mpg.de/en/projects_publications/publications_1904/mpidr_working_papers/insecurities_in_employment_and_occupational_careers_and_their_impact_on_the_transition_to_1346.htm>
- VAN DE KAA, D.J. 2002. *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002 [online]. [cit. 2013-03-15]. Dostupné z WWW: <http://www.ipss.go.jp/webjad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf>
- VÍTKOVÁ, L. 2011. Demografie.info [online]. 13.11. 2011 [cit. 2013-03-01]. *Analýza: Vývoj úhrnné plodnosti v demograficky vyspělých zemích*. Dostupné z WWW: <http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=786>. ISSN 1801-2914.
- ŽÍDEK, L. 2007. Global Politics [online]. 12.2.2007 [cit. 2013-04-17]. *Srovnání ekonomické situace v USA a Evropě*. Dostupné z WWW: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/ekonomicke-srovnani-evropy-usa>>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2013a. Databáze Eurostatu [online]. [cit. 2013-15-4] Dostupné z WWW: <<http://apl.czso.cz/pll/eutab/html.h>>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2013b. Recese, deprese - Metodika [online]. [cit. 2013-15-5] Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/recese_deprese>

SEZNAM POUŽITÝCH DATOVÝCH ZDROJŮ

EUROSTAT. 2013a. Real GDP per capita, growth rate and totals [online]. [cit. 2013-25-2].

Dostupné z WWW: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdec100&language=en>>

EUROSTAT. 2013b. Unemployment rate by sex and age groups - annual average, % [online].

[cit. 2013-25-2]. Dostupné z WWW:
<<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>>

EUROSTAT. 2013c. Fertility indicators [online]. [cit. 2013-15-1]. Dostupné z WWW:

< <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>>

PŘÍLOHY

Tab. 1 – Hodnoty vybraných ukazatelů, Evropská unie 27, 2006	49
Tab. 2 – Hodnoty vybraných ukazatelů, Evropská unie 27, 2011	50
Obr. 1 – Fáze krize ve vyspělých ekonomikách	51

Tab. 1 – Hodnoty vybraných ukazatelů, Evropská unie 27, 2006

Stát	Úhrnná plodnost	Průměrný věk matky při porodu	Hrubý domácí produkt (EUR)	Míra nezaměstnanosti obě pohlaví (%)	Míra nezaměstnanosti muži (%)	Míra nezaměstnanosti ženy (%)
Belgie	1,80	29,4	29 500	8,3	7,4	9,3
Bulharsko	1,38	26,1	3 200	9,0	8,6	9,4
Česko	1,33	28,9	10 900	7,1	5,8	8,8
Dánsko	1,85	30,3	39 400	3,9	3,3	4,5
Německo	1,33	29,7	28 000	10,3	10,3	10,2
Estonsko	1,55	28,4	9 200	5,9	6,1	5,6
Irsko	1,92	31,2	40 200	4,5	4,7	4,3
Řecko	1,40	29,9	18 300	8,9	5,6	13,6
Španělsko	1,37	30,9	21 500	8,5	6,3	11,6
Francie	1,98	29,8	27 800	9,2	8,5	10,1
Itálie	1,35	31,0	24 900	6,8	5,4	8,8
Kypr	1,45	29,9	18 900	4,7	4,1	5,4
Lotyšsko	1,35	27,8	6 500	7,3	8,0	6,6
Litva	1,31	27,7	6 900	5,2	5,4	5,1
Lucembursko	1,65	30,0	67 200	4,6	3,5	5,9
Maďarsko	1,34	28,7	9 200	7,5	7,2	7,8
Malta	1,39	29,0	12 500	6,9	6,1	8,5
Nizozemsko	1,72	30,6	32 500	4,4	3,9	5,0
Rakousko	1,41	29,2	30 800	4,8	4,3	5,2
Polsko	1,27	28,3	6 800	13,9	13,0	15,1
Portugalsko	1,36	29,4	14 800	8,6	7,9	9,3
Rumunsko	1,32	26,8	4 000	7,3	8,2	6,1
Slovinsko	1,31	29,6	15 100	6,0	4,9	7,2
Slovensko	1,24	27,9	7 700	13,5	12,4	14,8
Finsko	1,84	30,0	31 200	7,7	7,4	8,1
Švédsko	1,85	30,6	34 300	7,1	6,9	7,2
Velká Británie	1,84	29,2	31 300	5,4	5,8	4,9

Zdroj: Eurostat, 2013.

Tab. 2 – Hodnoty vybraných ukazatelů, Evropská unie 27, 2011

Stát	Úhrnná plodnost	Průměrný věk matky při porodu	Hrubý domácí produkt (EUR)	Míra nezaměstnanosti obě pohlaví (%)	Míra nezaměstnanosti muži (%)	Míra nezaměstnanosti ženy (%)
Belgie	1,81	29,9	29 900	7,2	7,1	7,2
Bulharsko	1,51	27,1	3 700	11,3	12,3	10,1
Česko	1,43	29,7	11 600	6,7	5,8	7,9
Dánsko	1,75	30,7	37 600	7,6	7,7	7,5
Německo	1,36	30,5	30 000	5,9	6,2	5,6
Estonsko	1,52	29,5	9 100	12,5	13,1	11,8
Irsko	2,05	31,5	36 900	14,7	17,8	10,8
Řecko	1,42	30,4	15 900	17,7	15,0	21,4
Španělsko	1,36	31,5	20 600	21,7	21,2	22,2
Francie	2,00	30,1	27 600	9,6	9,1	10,2
Itálie	1,40	31,4	23 400	8,4	7,6	9,6
Kypr	1,35	30,5	18 100	7,9	8,1	7,7
Lotyšsko	1,34	28,7	6 400	16,2	18,6	13,8
Litva	1,76	28,9	7 700	15,3	17,7	12,9
Lucembursko	1,52	30,8	64 900	4,8	3,9	6,0
Maďarsko	1,23	29,4	9 000	10,9	11,0	10,9
Malta	1,49	29,7	13 300	6,5	6,2	7,1
Nizozemsko	1,76	30,9	33 300	4,4	4,5	4,4
Rakousko	1,42	30,0	32 000	4,2	4,0	4,3
Polsko	1,30	28,9	8 300	9,7	9,0	10,4
Portugalsko	1,35	30,1	14 700	12,9	12,7	13,2
Rumunsko	1,25	27,1	4 200	7,4	7,9	6,8
Slovinsko	1,56	30,1	15 400	8,2	8,2	8,2
Slovensko	1,45	28,9	9 200	13,6	13,6	13,6
Finsko	1,83	30,3	31 300	7,8	8,4	7,1
Švédsko	1,90	30,8	35 500	7,8	7,8	7,7
Velká Británie	1,96	29,7	30 600	8,0	8,7	7,3

Poznámka: Hodnoty ukazatele HDP jsou u Rumunska z roku 2010.

Zdroj: Eurostat, 2013.

Obr. 1 – Fáze krize ve vyspělých ekonomikách

Zdroj: Singer, 2010.